

ગુજરાત માસિક પત્ર.

પુસ્તક ૪ થું.

કાર્તિક ૧૯૪૧.

અંક ૧ લાં.

ઇશ્વર.

“પતોવાદમાનીભૂતાનિજાપન્તેયેનજાતાનિજીવિનિય ।

પ્રવન્ત્યમીસવિશન્તિતમનાદ્યનંતમેકંપરમેશ્વરંપ્રણતોસ્મિ” ॥

(અર્થ)

ને યકી આ સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થઈ છે, જેણે કરીને છવે છે, અંતે જે ની પાસે જાય છે, અને જેને પામે છે એવા અનાદિ અનંત એક પરમેશ્વરને પ્રણામ કરું છું.

હું

“ગુજરાત માસિક પત્ર.”

એક ઇશ્વર સિવાય બીજો ઇશ્વર નથી, તેને આ દુનિયાં પેદા કરી છે. મનુષ્ય, પશુ, પક્ષી, કીટ, પતંગ વગેરે જંતુ, આડ, વેણ, સમુદ્ર, પર્વત, ચંદ્ર, સૂર્ય, તારા સર્વે તેના બંધુ વેણ છે. આ સઘળા પદાર્થ બનાવાને તે તેનો પ્રાણ થઈ રહ્યો છે.

તે નિરાકાર છે. જેમ આપણું જ્ઞાન, ઇચ્છા, દયા વગેરેના આકાર નથી, તે વાસ્તે તેને આંખથી જોઈ શકતા નથી, પણ તેનું કામ જોઈને તે છે એવા વિશ્વાસ કરીએ છીએ, તેવા ઇશ્વરનો કંઈ આકાર નથી. પણ આ જગતમાં તેનું કામ જોઈને વિશ્વાસ કરીએ છીએ તે છે પરંતુ તેને આંખથી જોવામાં આવતો નથી. જ્ઞાન વિશ્વાસ અને ભક્તિ દ્વારા જોઈ પરમેશ્વરને જાણવામાં આવે છે.

ગુજરાત માસિક.

તે સર્વ જગ્યા ઉપર છે. તે આકાશમાં છે, તે ગ્રહ નક્ષત્રમાં છે, તે પૃથ્વીના સર્વ સ્થાનમાં છે.

તે અંતર્યામી છે. રાતમાં તથા દિવસમાં જે કાંઈ કામ કરે છે. જે કાંઈ વિચાર કરે છે તે સર્વ જાણે છે.

તે ન્યાયવાન છે. તે પુણ્યનો લાયક બદલો અને પાપનો લાયક કંડ આપે છે.

તે સર્વ ઠરી શકે છે. તેના હકમથી રાત દિવસ થાય છે. સુરજ, પ્રકાશ આપે છે, હવા વહે છે, પૃથ્વી ફળ આનાજ આપે છે.

તે દયામય છે. તે પિતા માતા થઈને સર્વને અતુલ સ્નેહથી પાલન કરે છે. ખાવાને અન્ન, તૃણજાવાગ્રાને પાણી, રોગીને ઔષધ તેણે આપ્યું છે. તે પાપી, તાપી, મુખી, દુઃખી સર્વનું કલ્યાણ કરે છે. તે કદિ કાંઈનું અમંગલ કરતો નથી.

તે આનંદ મય છે. દુઃખી તેનું નામ લઈને મુખી થાય છે, રોગી તેનું નામ લઈને શાંતિ મેળવે છે.

તે પૂર્ણ પવિત્ર છે. એક માત્ર તેની ઉપાસના કર્યાથીજ મનુષ્યના પાપ જાય છે. મનુષ્યની મુક્તિ થાય છે.

આત્મા.

મનુષ્યનો આત્મા અમર છે. મૃત્યુની સાથે શરીર દેસ થઈ જાય છે, પરંતુ આત્મા હમેશાં જીવિત રહે છે. મનુષ્ય મરી ગયાથી પાછો આ પૃથ્વીમાં જન્મતો નથી.

પાપ પુણ્ય.

ઈશ્વરે માણસના હૃદયમાં જે વિવેક આપ્યો છે, તેનાથી સારું શું અને ખરાબ શું તે કહે છે. સારે રસ્તે ચાલ્યાથી પુણ્ય અને ખરાબ રસ્તે ચાલ્યાથી પાપ થાય છે. માણસ પાપ પુણ્યને વાસ્તે ઈશ્વર ની આગળ જવાબદાર છે, અને પાપની શાસ્તિ અને પુણ્યનો બદલો તેની આગળથી મળે છે.

પરકાઠ.

મૃત્યુના પછી આત્મા પરકાઠમાં જાય છે, અને ત્યાં ઈશ્વરની કૃપાથી જ્ઞાન, પ્રેમ અને પવિત્રતામાં ક્રમશઃ ઉન્નત થાય છે.

પ્રાયશ્ચિત્ત.

પાપ કરીને અકપટ ચિત્તથી તેને વારતો. અનુંતાપ કર્યાથી ઈશ્વરની કૃપાથી ચિત્ત નિર્મલ થાય છે; એજ પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત છે.

મુક્તિ.

ઈશ્વરજ મનુષ્યનો એક માત્ર મુક્તિદાતા છે. ધની, દરિદ્ર, સ્ત્રી, મૂર્ખ, મનુષ્ય માત્રજ ઈશ્વરની ઉપાસના કરી શકે છે. ભક્તિની સાથે જ તેને બોલાવે છે, ઈશ્વર તેની વાત સાંભળે છે. તેની પૂજાને માટે કોઈ પ્રેરણાનો જરૂર પડતો નથી. કોઈ મનુષ્ય તથા બીજા કોઈ પદાર્થ માણસનો ઉદ્ધાર કરી શકતો નથી. મનુષ્ય અને બીજા સૃષ્ટ પદાર્થ ધર્મને રસ્તે મદદ અને શિક્ષક થઈ શકે છે, પરંતુ કોઈ મુક્તિ આપી શકતા નથી. સ્વર્ગ અને નરક એવી કોઈ જગ્યા નથી. જે અવસ્થામાં પાપ રહે તું નથી તેનેજ સ્વર્ગ કહે છે—પાપની અવસ્થાનું નામ નરક છે. પાપની શાસ્તિ જરૂર ભોગવવી પડશે. પાપ કર્યાથી શરીર મનને ક્લેશ થાય છે, તેજ પાપની શાસ્તિ છે. પાપ કાર્ય, પાપ ચિંતા અને પાપ ઈચ્છાથી મુક્ત થયાથી સ્વાભાવિક ભાવથી ઈશ્વરના રસ્તે જવાનું નામ મુક્તિ છે, માણસ આતંત કાળ સુધી એ મુક્તિને રસ્તે અગ્રેસર થાય છે.

ઉપાસના.

ઈશ્વરની ભક્તિ કરવી અને તેનું પ્રિય કાર્ય સાધન કરવું દરેક માણસની ફરજ છે. અન્યાય કાર્ય પરિત્યાગ કરીને ન્યાયસંગત કામ કરવું ઈશ્વરનું પ્રિયકાર્ય છે. ઈશ્વરે આપણને શરીર મનનું અને સમુદય સુખનું દ્રવ્ય આપ્યું છે તેથી તેના ઉપર પ્રીતિ કરવી જોઈએ. તેના ઉપર પ્રીતિ કર્યાથી મન તેની સાથે સર્વદા રહેવાને આહ્વાન. તેના ગુણની પ્રશંસા અને સર્વદા તેની વાતની ચિંતા કરવી, અને પોતાના પાપ અને

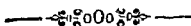
દુર્ભિગતાથી રક્ષા પામવાને માટે પ્રાર્થના કરવી. એજ તેની હિપાસના છે. એટલા માટે તે કરવું કદિ કર્તવ્ય નથી.

જાતિભેદ.

ઇશ્વર સર્વના પિતા છે. નરનારી પરસ્પરના બ્રાતા ભગિની છે. તેથી સર્વની પ્રીતિ કરવી ઉચિત છે. કોઇનું પણ અનિષ્ટ કરવું નહિ. સર્વ એક ઇશ્વરના સંતાન છે, તેથી તેઓમાં કાંઈ જાતિભેદ નથી. જાતિભેદ ઇશ્વરની ઇચ્છાની વીરુદ્ધ છે.

શાસ્ત્ર અને ગુહ.

કોઈ અબ્રાંત મનુષ્ય નથી, કોઈ અબ્રાંત શાસ્ત્ર નથી. પૃથ્વીના સર્વ ધર્માવલંબી સાધુ શ્રદ્ધાના પાત્ર છે. પરંતુ કોઈ અબ્રાંત નહોતા—તેઓ ના ગુણ ગ્રહણ કરીને દાષ પરિત્યાગ કરવા કર્તવ્ય છે. પૃથ્વીજાતિના લા ધર્મશાસ્ત્ર છે, સર્વ શાસ્ત્રમાં અનેક સત્ય છે, તેમાંથી સત્ય લઈને અ સત્ય પરિત્યાગ કરવું જોઈએ.

દયુર્ગીનો સરદાર.

પ્રકરણ ૨ જી.

(સાંધણ પ્રભ ૨૫ મેથી/)

કેટલાંએક વરસ ગુજરાત પછી એક દીવસ સવારના આઠ વાગવાને વખતે થયો હતો, અને સુર્ય દેવતા ધીમે ધીમે પ્રકાશ કરતા હતા. પ્રધાન મંત્રી હમેશાં બેઠું મળતું અને તે વખતે હું ઈશ્વર દેવની પુજા કરવા માં રોકાતો, ત્યારે જીતેન્દ્રા આવો જરા દુર બેસતી હતી. એ વખતે જમના દેવ પૂજા સાથે મંગલેશ કુસ સાથે કરી ગોઠવીને તેના ગોટાળાં નાવતી હતી, તેને લીધે હવામાં ખુશબો પસરી રહેતો હતો. તારા ખુશ મીઝાજની શાવંતી તથા તરુણ અવસ્થામાં હતી, અને તેની માતાનું મદદ કરતી હતી. મારા પૈત્ર મતાપની ઉમર હાલ પાંચ વરસની થઈ

હતી, તે એક બાજુ ઉપર આવી બેસતો અને હું જે કરતો તેની નકલ કરતો હતો. તે કૃત્રીમ સૂરિઓને દેવ માની ખરા પુખ્તથી તેની પુલ કરતો અને એ છોકરા તેની મદદમાં રહેતા તે પ્રધાન અને શાસ્ત્રિયું કામખજવતા હતા. એ પ્રસંગે છતચંદ્ર બોલી “આપણા પૌત્રપતાપની હાલ પાંચ વરસની વય થઈ છે, અને છેલ્લાં પાંચ વર્ષ આપણે જે પરમાત્મદર્માં નિર્ગમન કર્યા છે. તે મારા ધર્મ શાસ્ત્ર પ્રમાણેના ક્રિયાક્રમના પ્રકાપને લીધે છે, એમ હું માનું છું. ઈશ્વરના નામથી આપણે શ્રદ્ધાને પ્રજ્ઞભોજન આપવું, ગરીબ લોકોને ખેરાત આપવી, તથા શાસ્ત્રોક્ત વીધો મુજબ નિયમસર અને ઊન્નૃષ્ટ ભાવથી સઘર્ષા ગળીદાનના અગ્નિમાં ભોગ આપવો જોઈએ એવી પરમેશ્વર અપેક્ષા રાખે છે. આજીવન બાબતો ઉપર હમેશાના નિયમ પ્રમાણે અને વખતસર મે શુદ્ધ અંતઃકરણથી લક્ષ આપ્યું છે. વળી ધર્મના ખજાનાનો આ પ્રમાણે સંચય થયાથી તેનું પરિણામ એ આવ્યું કે આપણને એક ખુબ સુરત અને તનદુરસ્ત પૌત્રની પ્રાપ્તિ થઈ છે.” છતચંદ્રાની વૃત્તિ આ પ્રમાણે ધર્મ ઉપર ચોંટેલી તેથી તેનું ભાષણ સાંભળી મને હસવું આવ્યું, અને તેથી હું બોલ્યો, “પ્રધાન, શાસ્ત્રિયો છતચંદ્રાના વિચારને મળતા આવે છે અને દાનના કાર્ય કરવામાં તેને ઉત્તેજન આપે છે, પણ તમે જો જા તો માલમ પડશે કે જે મુખ્ય અને આબાદાની આપણે ભોગવીએ છીએ તે ફક્ત તમારી રાજ્ય પ્રકરણી હુંશીઆરીને લીધે છે. લગભગ છ વર્ષની મુદતમાં આપણે હર્ષ સિવાય બીજું કંઈ જોયું નથી. ખરી વાત છે કે તારાના વિવાહ હજી કરવામાં આવ્યા નથી, પણ તેના સારૂ એક સ્વરૂપવાન પતિને મેળવવામાં આપણી મુશ્કેલી તરતજ ખર આવશે.”

છતચંદ્રાએ ઉત્તર આપ્યો. “તારાની હજી શાદી થઈ નથી—તેનું કારણ એ છે કે પ્રતાપના જન્મ થવાના શુભ પ્રસંગ ઉપર છ હજાર શ્રદ્ધાઓના પ્રજ્ઞભોજ કરવો આપણે ચુકી ગયા છીએ. આપણે એ વખતે માનતા માનતા કરી હતી પણ તે પુરી કરવામાં આપણે નિર્ધન થયા

છીએ. એટલા માટે હવે તો છ હજાર વિપ્રોને જમાડ્યા પછી, માંયશ્વિ તની રીતે આપણે પાંચસે પ્રાણશુભોને જમાડી તેમને વસ્ત્ર આપવાં ન્તર્યએ.”

શાસ્ત્રિએ ડોકું નમાવી પોતાની સમતી આપી અને જોડ્યા, “હ યા અને પરોપકારના કામમાં ગફલત કરવાથી તેનું પરોણામ સારું આવે નહિ. વળી ધર્મની ક્રિયા કરવામાં ગફલત કરવાથી જે મુશ્કેલીઓ ઊત્પન્ન થાયછે, તેમાંથી આપણે માત્ર રાજ્ય પ્રકરણી દુંશીઆરોને લીધે જ ખચો જઈએ છીએ અમ નથી.” એ સાંભળી મેં કહ્યું “છ હજાર વિપ્રોને પ્રહ્લભોજ આપવામાં આપણે નિષ્ફળ થયા છીએ; તો પણ અમે તો નિર્વીઘ્ન રહીએ છીએ એ શુ?” છતચંદ્રા વચમાં જો લી ઉડી, “મારા પ્યારાપતિ, છ હજાર વિપ્રોને તો પ્રહ્લભોજ આપવો ન્તર્યએ.” એ રીતે છતચંદ્રાનું કહેવું સ્વીકારીને પ્રહ્લભોજના તૈયાર કરવાનો મેં પ્રધાનને હુકમ આપ્યો. એ રીતે સતારમાં ધર્મના અગત્યના સવાલોની ચરચા ચાલી તેનું સમાધાન કરવામાં આવ્યું, તથા પોલીટીકલ એન્ટ સાહેબના મારી સાથેના સબંધમાં જે રાજ્યપ્રકરણી ખારીક મુશ્કેલ સવાલો ઊત્પન્ન થયા હતા, તે તપાસી મારું કાર્ય સિદ્ધ થાય એવી કુશળતા ભરેલી વાક્ય રચના જોડવી તેના જવાબ મોકલવામાં આવ્યા મધ્યાન સમયે મેં મુરઘાનું ચુક જોયું, અને ત્રીજે પોહોરે જે રાજ્ય સમામાં દીવાની અને ફાજદાર કામનો ઇન્દ્રાદ આપવામાં આવતો ત્યાંજઈ બેઠો ને પ્રધાને ફાજદાર મુકરદમાની હકીકત સમજાવવા માંડી, તે ધ્યાન દઈ સાંભળવામાં હું રોકાયો હુ તો. ઘણીજ સંભાળથી મેં સરવે માણસોને ઇન્દ્રાદ આપ્યો. નેયા મારા ગ્રેટરમાં એવી હદેશી ચાલી કે દયુમીના રાજ એક સરખી રીતે અદલ ઇન્દ્રાદી છે. મારી બધી પ્રજા વફાદાર અને સંતોષ પામેલી હતી તથા રાજ્યમાં જે ધર્માદા આપવામાં આવતો તે ઉપર વિશ્વં કરી પ્રસન્ન થઈ હતી, વળી પ્રજામાંથી જેઓને કાંઈ ફરીઆદ કરવાની હોય તેમને

મારો હુન્નુરમાં આવવાની છુટ હતી. જ્યારે મારી હુન્નુર કોઈ ગુચ્છ
 છુ ભરેલા મુકરદમો આવતો ત્યારે મારી મુલાકાતે આવનારાઓને હું
 એ બાબત અભીમાય પુછતો હતો. સાંજ પડી એટલે રાજ અખાડામાં
 નહીં ત્યાં મેં પેહેલવાનોની કુસ્તી જોઈ. દ્યુમી શહેરના પેહેલવાનો પોતા
 ના કોવત અને દાંવચેચની કુશળતાને માટે મશહૂર હતા. હમેશ રાત્રીના
 સાત વાગે સ્વારી કરી જનાના સહવર્તમાન થઈ દેખા દર્શન કરવા અ
 મે નદિ કાંઠે જતા હતા. રાત્રીના નવ વાગે રાજ્ય મેહેલના આરડામાં
 બેસી હું ધર્મ ક્રિયા કરતો તે વખતે જીતચંદ્રા; જમના, તારા, પ્રધાન
 અને શાસ્ત્રિય મારી આસપાસ વીંટળાઈ વળતા, અને મારો હુન્નુર પ
 તાજજી, મારા તીર્થરૂપ વડીલોના ભારે પરાક્રમની સ્તુતિ કરી આકતરો
 રીતે જીતી પુત્રામત કરતો હતો. પોલીટીકલ એજન્ટ સાહેબની કચેરી
 માં કેવી રીતનો છુપો ભેદ ચાલે છે, તેના પડદા પ્રધાને મારી આગળ
 ખુલ્લા કરી દીધા. એ કચેરીમાં જવાની તેને છુટ મળેલી હતી પણ તે
 કેવી જાતના સાધનોથી તે મારા સમજવામાં કદી આવી નહિ. હું દર
 વખત તેને કહેતો હતો કે "આ બધી બાબતો તમારા જાણવામાં શી
 રીતે આવે છે?" તે ઉત્તર આપતો કે, "તે છુપા ભેદની કુંચી મારી પાસે
 છે," અને એમ કહી પોતાની આંગળીએ એક હોરાના વીંટી હતી; તે
 તરફ આંગળી કરી બતાવતો હતો. દર વખવાડીએ જાણણી આવી
 મોઢેથી વેદ બહુતા ત્યારે હું તેમને જમાડતો અને તેઓ મને આશિ
 વેદ આપતા એટલે દ્યુમી શહેરમાં જે સર્વેથી મોટી તોપ હતી તેના
 બાહાર કરવામાં આવતો હતો. એ રીતે કેટલાક દિવસ વહીવટ. જીત
 ચંદ્રા ધર્મ ક્રિયા કરતી. હું રાજ્ય નીતિનો વાત કરતો, પ્રધાન રાજ્યની
 ચાલતો કરવાની યોજનાઓ રચતો, જમના તારાના વિચારોથી જાણુ વા
 ત કહાડતી, તથા કુંવરને પોતાની પાસે રમતો જોઈ આનંદ પામતો
 હતો.

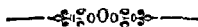
મારો કુંવર ૧૮૫૦ કાંઈક તરેકુવાર રીતે વર્તતો હતો. રાજ્ય કારભાર

માં તે કાંઈ ભાગ લેતો નહીં, એટલું નહિ, પણ રાજ્યના સમંધમાં કોઈ પણ સલાહ ઉપર તે કદી લેશ માત્ર પણ લક્ષ આપતો નહીં. તેની કલ્પના શક્તી બહેળો તથા બુદ્ધિ દબાઈતી મંદ પણ ખરી રીતે તિવ્ર હતી, અને કેટલીક હકીકતથી તે આણવાકેદ હતા, તોપણ તેનામાં સમજ શક્તિ બહુ સરસ હતી. તેના દેહની કાંતિ જમના કરતાં પણ ચંદ્રે એવી સરસ હતી, તથા પોતાની રાણી તરફ તેની એક નીંબા હતી તોપણ શિકારના કામમાં તે વિશેષ મરચો રહેતો હતો. બહેરમાં તે કવચીતજ નાણાનો હતો. કેમકે શિકારની સ્વારોમાં, તથા દ્યુમી શહેરની પાડોશમાં અદ્ભુત રસ ઉપજે એવાં સ્થળોમાં પોતાની રાણી તથા કુંવરી સહીત જઈ ફિડા કરવામાં તેના બધા વખત ગુજરતો હતો. બીજા લોકોને તેની સાથે કામ પડતું ત્યારે તેના મીઠા તામશી રહેતો, તથાપિ જ્યારે પોતાની રાણી તથા બાળકોની સાથે હોય ત્યારે તે શાંત વૃત્તિ રાખતો તે અસાધારણ હતી.

કારીરના રસ તથા ગાયન વિધાના તેને એટલો બધો શોખ હતો કે એ બાબતના સાધનો પુરા પાડવા માટે કોઈ કોઈ વખત નાણાંની ગોટો રકમો ખરચી નાખવામાં આવતી હતી. તેના વખતના કાંઈ ઢંગ ધડો નહોતો. બાર વાગ્યા સુધી તે સુઈ રહેતો ને પછી તેને મનતો સુરોધ્ય થતો હતો, કેમકે બાર વાગે તેની સગર પડતી હતી. બીજાના ઉપરથી ઉડી પોતાનું મોઢું ઘાયા પછી તુરંતજ ઘોડા ઉપર સ્વાર થઈ રોશિકાર માટે બહાર જતો હતો. અને જનવર વગેરે કાંઈ બીજા શીકાર કોયળામાં નાખી લાગ્યા વગર તે કદી પાછો આવતો નહીં. જંગલમાં જનવરની શોધ કરવા માટે નાના કુંગરો ઉપર ચડવામાં અથવા કુંગરાની સિદ્ધિ અને ઊંચા ભાગના મયાળા ઉપર ખેસી; જંગલ કોવા કોતરની તરફ એકી નજરે એવામાં સાધારણ નિયમ પ્રમાણે તે ચારફલાક ખોટી થતો હતો. વાઘ યા વરૂનો શિકાર પકડવામાં તેના મનસુઓ પાર પડતો ત્યારે સ્વારો કાઢી આગળ મથાકો રખાવો

ત્યા પોતાની છતની નીશાની એક લાંબા વાંસ ઉપર મુકાવી તે શહેર
માં દાખલ થતો હતો. સ્નાન કર્યા પછી ચાર વાગે ઇશ્વરની આરાધ
ના કરી તે સવારના નાસ્તો જમતો હતો. ખીબ દિવસની શિકાર
ખારીને માટે શું ગોઠવણ કરવી તે વિશે પોતાના સોબતીઆ સાથે
બે અથવા ત્રણ કલાક સુધી લાંબગડ કરી રાત્રીના સાત વાગે તે (બપો
રનું બોજન) જમતો હતો. ત્યાર પછી તે બપોરની મુખ નીંદ્રા લેતો
હતો. રાત્રીના દસ વગ્યાને સુમારે જમના અને તારાની સાથે લગભગ
એક કલાક સુધી તે ગજી રમતો અને ત્યાર બાદ પોતાની રાણી મ
ત્થે મહેસુલ સંબંધીના સવાસ ઉપર તકરાર કરતો હતો. રાત્રીના આ
ચારથી તે સવારના બે વગ્યા સુધી તેના પાછલો પહેર થતો હતો,
તેમાં તે ગાયન સાંભળતો હતો, અને એજ કારણસર એક નામીયા ગ
વૈજ્ઞાન રાખવામાં આવ્યો હતો. સવારના ત્રણ વગ્યાને સુમારે વાણ જ
મી તે આરામ લેતો હતો. આ પ્રમાણે મારા મિત્ર મંડળની મસક્ત
કરવાની સગામાં સામેલ થવાની તેને કુરસદ નહોતી તેથી એ સભામાં
તે હરવખત ગેરહાજર રહેતો હતો. એમ છતાં જમના રત્નના પ્રતિની
ધીનું કામ કાળજીથી કરતી અને તેના મહેસુલની સ્થિતિ મ.રા મનમાં
આગ્રહથી ઠસાવી રત્નને નાણાની બક્ષિસ કરવાની, મને દરખાસ્ત કરતી
હતી. એક અથવા બે રૂપીઆની નિસમત હોય એવી બાબતમાં તે અ
તિસય કરતો, પણ પૈસાની મેટા રકમો પોતાના અનુચરોને આ
પી દેતો હતો. એ કારણે લીધે તેના મહેસુલના રાજકરોબારપર ખ
બહારીથી દબરેખ રાખવાની જરૂર હતી. રત્નના અનુચરોને જમના
એવી રીતે પોતાના કાળુમાં રાખતી કે પૈસાની કાંઈ રકમ અથવા પૈ
પાકનો ભેટો એમાંના કોઈને સમતી સિવાય આપ્યાનું તેના બાણ
વામાં આવતું કે તુરતજ તે પાછું આપવાની નોકરીને ફરજ પાડતી
હતી, પણ થોડો ભાગ નોકરને આપી બાકીના ભાગ મારી નીજેરી
માં આપવામાં આવતો હતો, એક દિવસ હું મારા દિવાનખાનામાં
નિરાંતે બેસી રાજ્ય ચલાવવાની રીતીના બારીક સવાસ ઉપર મથા

નજી તથા શાસ્ત્રિજી સાથે સંવાદ કરતો હતો, એટલામાં જમના, જી તચંદ્રા અને તારા આવી પહોંચ્યાં. જીતચંદ્રાએ ફરીયાદ ઉઠાવી કે, મારા કુંવર રત્નને એક વૃદ્ધ પણ પ્રમાણિક નોકરને ગેરવાજબી માર્યો છે, ત્યાં કેટલીક વખત તે હદ બહાર જતો રહે છે. તેની સાથે એટલું વિશેષ જાણવું કે પુર્વ જન્મના આપણે જેવાં સંચીત કર્યાં હશે, તેવાં ફળ આપણે હાલ ભોગવીએ છીએ. આથી પત્તાજી હસીને બોલ્યો— “બાઈ સહિબ, એમ હોય તો રત્નની સામા ફરીઆદ ઉઠાવવાનો કોઈ આધાર નથી.”

ઊપચાર વિધી.

તાવમાં કુદનાઈનનો ગુણદોષ.

૧

આપણા દેશમાં ઘણું કરીને તે સર્વ જગાપર મેલેરિયાનો તાવ આવે છે, તેથી અમેરીકા દેશના સિકેના નામના ઝાડની છાલમાંથી સ સાયનિક પ્રક્રિયાથી કુદનાઈન નામની તાવને દુર કરવાની દવા તૃપ્ત મ હાલ સર્વત્ર એટલું ફેલાયું છે કે, ગામડાંના ગાંધીઓ પણ એ તાવને દુર કરવાની ઔષધિ નામનો વેચે છે. તે વાસ્તે યુરોપથી જેટલા દવા ઈ આવે છે તેમાં કુદનાઈન સર્વ કરતાં મુલ્યવાન થઈ પડી છે. પરંતુ તેના કયા તાવમાં તથા કેવી હાલતમાં ઉપયોગ કરવો જોઈએ તે વિશે ઘણું સ્પષ્ટ જાણતા નથી, તેથી તેના સર્વજનતા તાવમાં ઉપયોગ કરવાથી ઘણા તત્ત્વ વાળાં અને નુકશાન સોસવું પડે છે; અને કેઈ વખત સામાન્ય તાવ ગુરૂતર વિકારવાળો તાવ થઈ જાય છે. એ વાસને અમે પહેલાં જે જે રીતોમાં એના ઉપયોગ કર્યાથી હાનિ થાય છે, તે દખાડી ને પછી એના વ્યવહારની લાયક પિડા સબંધી લખ્યું.

નીચલા તાવમાં કુદનાઈન નુકશાનકારક છે.

૧ લા, આંતરિક તાવનો રોગ જે ૫—૬ દિવસ રહે છે; અને ૧૪—

૧૫ દિવસ સ્થાયી શીતજાનો રોગ બે બુદ્ધી વખતે જે તાવ આવેછે, તે માં કુઈનાઈન ખવાડવાથી તાવ દુર થઈ શકતો નથી; અને તેનાથી વિશેષ અનિષ્ટ થાયછે.

૨ જી. સામાન્ય સરદી તથા ઊંઘરસની સાથે તાવ થયાથી તેમાં પણ કુઈનાઈન ખાધાથી નુકશાન કરેછે.

૩ જી. એક તાવમાં એટલે જે તાવ રાત દિવસ સમભાવે શરીરમાં હોય તેમાં પણ કુઈનાઈન વિશેષ અનિષ્ટકર થાયછે. વિશેષ કરીને સામાન્ય તાવ વિકાર તાવ થઈ જવાની વિશેષ સંભવના રહેછે.

૪ થા જે તાવની સાથે બચાનક માથું દુઃખતુ હોય, ઉલટી તથા ઊલટી આવવાને જણાતું હોય તેને કુઈનાઈન ખવાડવાથી એ રોગ ખમ જીવે વધેછે.

૫ મું તોપ તલ્લી તથા કલેબુ કુટ્યું હોય તો કુઈનાઈન અપકારક કરેછે.

૬ ઠા હરશની સાથે તાવ હોય તો કુઈનાઈન અપકારીછે.

૭ માં બેજાંતી પીડાની સાથે થોડો તાવ હોય તો તેમાં કુઈનાઈન અપકાર કરેછે.

૮ અસ ચિદિત્સા અથવા મહોટ્ટો જખમ પડ્યાથી તેની સાથે તાવ થઈ આવ્યો હોય તો તેમાં પણ કુઈનાઈન ખાધાથી વિશેષ હાનિ કરેછે.

આ દશમાં સર્પ પીડામાં કમ જવાજ તાવ રહેતો હોય છે, તેમાં ઘણા ખરા ડાકટરો કુઈનાઈન વાપરવામાં કમતાઈ કરતા નથી, અને તે અનુસારે સાધારણ લોકો પણ કુઈનાઈન સર્પાવધી જાણીને એક ભયાનક કુસંસ્કાર થયેછે, પરંતુ ખરી રીતે જોઈ તો જાણ જેમ નાના કાચાથી થાયછે અને નાના આકાર ધારણ કરેછે, એવું જોઈ પણ બુદ્ધિ ધનુ ધનુ થવું જોઈએ, તે સઘજાની બુદ્ધિમાં સહજ આવશે. કુઈનાઈન આ દશમાં આવવાને ઘણા વર્ષ થયા નથી, તેની પહેલાં આ દશમાં લખે તાવના રોગી બીજાં ઔષધથી શું આરોગ્ય થતાં નહોતાં? જરૂર

થતાં હતાં. લજ્જા અને દુઃખના વિષય એ છે કે કુઈનાઈનના ગુણ દાષ સારી રીતે ન જાણતા દશી વૈદ્યોએ ઘણા અદુરદર્શી ડાક્ટરની નકલ કરીને તેઓની નાનાનિધ તાવની ગોળીમાં કુઈનાઈન નાખવાની શરૂઆત કરીછે, અને તેનું ફળ ઘણું કરીને એ થાયછે કે, રોગ વધ્યાથી અથવા કુઈનાઈન આપવાના વિષય રોગી તથા તેના સગાં વહાણાં જાણ્યાથી, જલદીથી તેઓ વૈદ્યની ચિકિત્સા રહિત કરીને એક સારા ડાક્ટરને ચિકિત્સામાં લગાડેછે.

પ્રેત વરરાજા.

(એક વાર્તા.)

(સાંધુ પૃષ્ઠ ૨૫૭ મેં થી)

માંચનારાઓનું ધ્યાન પાછું લેન્ડશાઈના કીસા ભાણી ખેતરનું જોઈ. રાત પડી ગઈ તોપણ કોઈ મેમાંન આવ્યો નહીં. બેરને નિરાશ થઈને આખરે ખાણું પીરસવાનો હુકમ આવ્યો. સઘળા ખાવા ખેતરવાની તૈયારીમાં હતા તેટલામાં બહારથી રંગુરાંગડાના અવાજ સંભળાયો. બેરને પોતાના ભવિષ્યના જમાઈને સન્માન કરવા દાડ્યો.

લાકડ પુલને ખાઈ ઉપર મુકવામાં આવ્યો, અને પેરોણા દરવાજા મોં દાખલ થયો. તે એક મોટા કાળા ઘોડા ઉપર બેઠેલો, ઊંચા બહાદુર પહેરવાનું હતો. પણ તેના ચેક્રો કાંઈક ગમગીન દેખાતો હતો. બેરને તેને ઓવી વખતે અને એકસે પડે આવેલો જોઈને ખેદ પામ્યો. આથી તે પોતાની મર્યાદા મળ્યું સમજવા લાગ્યો, પણ પરાણવા આ વંતો જીવાની આંત્રી માફક અંધારાઈમાં તે પોતાના ચાક્રોને પાછળ મુકી આવ્યો હશે એમ ધારીને તે ચુપ રહ્યો.

પેરોણાએ કહ્યું—કવળતે આ પ્રમાણે આપને જણાવવાને દી-લગીરછું કે—

'પશુ તે પોતાનું વાક્ય પ્રક્ટ કરે તે પેહેલાંતો બેરને તેને અં. વકાર
 અને મુખારકળાદોનાં કોટલાંક વચનોથી તેને બોલનાં અટકાવે. પરાણ
 એ એકાદ વખત તેના શબ્દોના પ્રવાહ ખાગતાને અને પોતાનો સંદે-
 શો કહેવાને કોશિય કરી પશુ તે ફાકડ. જ્યારે બેરને બોલતો બંધ પ
 કયો ત્યારે તો તેણે જગવાના આરકામાં દાખલ થઈ ચુક્યા હતા, અને
 એક વખત ફરીથી તે પોતાનો સંદેશો કહેવા જતો હતો એટલામાં ધુન્ન
 તી અને શરમાતી કન્યા સહીત સ્ત્રી વર્ગ તેને આવકર આપવાને આ
 વ્યો, અને તેથી તેને મુંગા રહેવું પડ્યું. સ્તબ્ધ થઈ ગયેલાની માફ
 કે થોડીવાર તેણે તેને નિહાળીને જોઈ. તેના બધા આત્મા દ્રષ્ટીદ્વારા
 બહાર નિકળીને સુંદર આકૃતિ ઉપર કયો હોય એમ જણાયું. એક કુદ
 એ તે યુવતીના કાનમાં કાંઈ કહ્યું, તેથી તેણે બોલવાની કોશિય કરી
 પોતાની સગા આસ્માની આંખ ઊંચી કરી કાંઈ પૂછતી હોય એવી
 દ્રષ્ટીથી તે પેહેલાંવાન તરફ જોયું અને ચક્ષુને પાછાં જમીન તરફ ઠા-
 વ્યાં. તેના મોઢામાંથી કાંઈ શબ્દ નિકળ્યા કે નહીં તે જણાયું નહીં.
 પશુ અધર ઉપરના મધુર સ્મિતહાસ્ય અને ગાલ ઉપરના કપોળભંગ
 થી તે તદ્દન સંતુષ્ટ હર્ષિત હોય એમ માલમ પડ્યું. અઢાર વરસની
 ભર્તુકામ વચની, ખ્યાર અને લગ્ન આતુર કન્યા આવા ફાંકડા પેહેલાંવા
 નથી ખુશ ન થાય એ બનવુંજ અસકય હતું. આપણે જોયું તેમ મી
 જમાન મોઢો આવવાથી પાત ચિતને માટે કાંઈ વખત રહ્યો નહોતો,
 બેરને તરત ખાંણું પીરસવાનો હુકમ આપ્યો. આપણા પરાણાએ ખા
 ણાની થોડીજ દરકાર લીધી. તેતો કન્યાને જોતાંજ આનંદમાં લીન
 થઈ ગયો હતો. તે તેના સાથે કાંઈ છાની છાની વાતો કરવા લાગ્યો—
 ખ્યારની લાખા હમેશાં ધીમીજ હોયછે, પશુ વલ્લજ્જન ધીમામાં ધીમો
 શબ્દ સાંભળી ન શકે એવી પ્રીયાકલાં છે? તેમુઝા ઉપરોથતી અસરથી
 તેની વાતચીતમાં કોમગતા અને ગાંભિર્ય માલમ પડતાં હતાં. જેમજેમ
 તે તેની વાત ચીત સાંભળતી હતી તેમ તેમ તેના ચહેરા ઉપર વારા
 ફેરતી મુરખી ચડતી ઉતરતી હતી. કાંઈ કાંઈ વખતે તે તેને કાંઈ શરમ

ચુકત ઉત્તર આપતી હતી, અને જ્યારે તેની નજર ખીચી તરફ હોય ત્યારે તેના પિકાંત ચહેરા તરફ આડી નજરે જોતી હતી, અને મંદમદ સુખો અજવાસ કાઢતી હતી. તે તદ્દન સુખો હતી. આ ઉપરથી એ દંપતી એક ખીજા તરફ પ્યાર બધું હતાં તેતો દેખાઈતું હતું. કંઈએ જ્યાર વિદ્યામાં નિપુણ હતી, તેમણે કહ્યું કે તેઓ અરસ પરસ નજર પડતાંજ આશકિત થઈ ગયાં હતાં.

દરમ્યાન મીજમાનીનું કામ ધમવાકાર ચાલતું હતું. મીજમાનો બધા ખાલી ખીસાંવાળા અને પદ્મતી ઠંડી હવા ધારનારા હતા, તેથી તેમની મિઠાન પ્રત્યે અભિરુચીનાં કાંઈ પુછવું પડે એમ નહોતું. એરને આ વખતે પોતાની સરસમાં સરસ અને લાંબામાં લાંબી વાતો કહી, અને આજનો તેની અસર પણ કંઈ ચોરજ તરેહની હતી. સહેજ બાબતમાં તેઓ (શ્રીતાઓ) તાન્ત્રીમાં ગરકાવ થઈ જતા, અથવા તો કલેન્દ્ર પકડીનેહસતા. જોકે એરનનું બોલવું બધા મોઠા માણસની માફક થોડુંજ હાસ્ય જનક હતું, તોપણ જ્યારે તે પણ મીઠાનની સાથે ખીરસવામાં આવેછે ત્યારે તેની અસર કાંઈ જવા તેવી થતી નથી.

આ સઘળી મોજમજની અંદર પરાણાએ નવાઈ જોવી અને ન જાણતી ગંભીરાઈ ધારણ કરી રાખી હતી, જેમ જેમ રાત વધતી ગઈ તેમ તેમ તેના ચહેરા વધારે શોકાતુર થતો ગયો, અને એતો નવાઈ જોવું છે કે એરનની મરફરીઓ સાંભળીને તેઓ ચોર વધારે ગમગીન થતો હતો. કોઈ વખતે તે વિચારમાં નિમગ્ન જણાતો અને કોઈ વખતે એકેએક અને વ્યગ્ર આંખથી તે એવન માલમ પડતો. વધુની સાથેની તેની વાત ચીત વધારે વધારે એકાગ્રહ અને ગડન થતી જણાતી હતી, અને તેની શાંત અંગે ઉપર એવેની માલમ પડવા લાગો અને તેનું શરીરકંપના દાગ્યું.

આસપાસનાઓથી આ કાંઈ છુપું રહે તેવું નહોતું. તર રાજની વીચિત્ર ગમગીનીથી તેમનો આનંદ મંદ પડી ગયો. છુપી વાતો ચાલવા લાગી અને કેટલાક શક મંદીથી માથું ધુણવવા લાગ્યા. ગાયન અને

હાસ્ય જોઈમાં થવા લાગ્યાં, અને આખરે ચમત્કારિક—ખૂતની વાતો આ લવા લાગી. એક વાર્તા પુરી થતી કે બીજી શરૂ થતી, અને બેરને એક પિશાચ—અશ્વાર એકધુમ્મસુરત કન્યાને કેવી રીતે લઇ ગયો હતો, તેને લગતો હેવાલ કહ્યો.

વરરાજાએ આ વાત ઘણાજ ધ્યાનથી સાંભળી. વાતની દરમ્યાન તે બેરનને ટીકી ટીકીને જોવા લાગ્યો અને જેમ જેમ વાત પુરી થવા આવી તેમ તેમ પોતાની ખુરશીમાંથી આસતે આસતે ઉઠવા લાગ્યો. વાત પુરી થઇ કે તે પોતાની જગ્યાએથી ઊઠ્યો, નિરવાસ નાંખ્યો અને મંડળીની રજ માગી. આથી બધાં આશ્ચર્ય પામ્યાં અને બેરનનો સ્તબ્ધ બની ગયો.

શુ? આ મધરાતને વખતે કોણે ઊડી જવાનું કહ્યું? કેમ, આ બધાં તૈયારી ત્રમારા આદરમાન ખાતર કરવામાં શું નથી આવી? જો તમારી સુધ જવાની મરજ હોય તો ખીજાનું તૈયાર છે,

પરોણાએ પોતાનું માથું ગામિક પછે ધુણાવ્યું અને કહ્યું આજ મારે જુદીજ જાતના ખીજાનામાં સુવાનું છે. આ જવામ જોરી રીતે આપવામાં આવ્યો હતો કે તેથી બધાને કાંઈ સંદેહ ઊત્પન્ન થયો, પણ બેરને હિંમત લાવીને તેને ફરીથી અગાઉ મારક કહ્યું.

દરેક માગણીની વખતે તેને ચુપકીથી પણ ચોક્કસ રીતે માથું હલાવ્યાં કીધું, અને આખરે મંડળીને સલામ કરતો હોય, એમ પોતાના હાથ હલાવીને તે જોગડાની બહાર નિકળ્યો. કુદરતે તો આશ્ચર્યતાથી વિસંધ બની ગઇ અને કન્યાએ માથું એક બાજુ કરી દુઃખથી શોકાશ્રુ પાડ્યાં.

બેરન કિલ્લાના દરવાજા સુધી તેની પછનાડે ગયો. એક ઝાંખા આ કાસી દીવાથી દરવાજા ઉપર કાંઈક અજવાળું પડતું હતું, જેવારે તેઓ દરવાજા પાસે આવ્યા, ત્યારે પરોણાએ ધુમાળા પ્રતિધ્વનીથી ઘણાજ જોખરા અવાજે કહ્યું. અહિંમાં આપણે એકલા છીએ માટે જવાનું હું તમને કારણ કહું છું. “જો દ્રઢ મનથી પ્રતિજ્ઞા કરીછે કે” —બેરને

કહ્યું, તમારે બદલે કોઈ બીજાને મોકલવામાં આવેનો? “નહિ નહિ તેમાં બદલો આવે તેમ નથી, મારે જાનેજ જવું જોઈએ, આજે રાતે જરૂર વર્ટીઅર્ગના દેવળમાં જવું જોઈએ.” આ સાંભળી બેરન તો દઘાઈ ગયો તે છતાં તેણે કહ્યું, શું કાલ સુધી તમારાથી રોકાવાનું બનશે નહિ? કાલે તમે તમારી પત્ની સાથે તેડીને છુટીથી જાવો.

“નહિ, પરાણે ગંભીરાઈથી કહ્યું, મારે કોઈ પત્નિ નથી, મારે કાંઈ સંકેત નથી, જીવડા, હાં, જીવડા, મારી રાહ જુઓ. હું જાતો છું. હું જીવતો નથી. મને ચોરોએ મારી નાખ્યો છે. મારું શરીર વર્ટીઅર્ગના કિલ્લામાં પડ્યું છે. આવતી સવારે મને લુમિદાઈ કરવાના છે. કબર ગાદે મેં વર્ટીઅર્ગનું દેવળ પસંદ કીધું છે, મારે અહિંથી તાકીદ જવું જોઈએ!!! એટલું કહીને તે પોતાના ઘોડા ઉપર કૂદી બેઠો અને વિજીના વેગ કરતાં વધારે વેગથી ઘોડાને દોડાવી ગયો. ચોરો તરફ માં પવનના સોસવાટાની અંદર જે ઘોડાના ચાતવાથી પડ્યો આવતો હતો તે સંભળાવો બંધ પડ્યો.

બેરન પુજતો પુજતો કિલ્લામાં પાછો આવ્યો, અને સમગ્ર પ્રાંત દે બજાર બેઠેલા મોજમાનાને કહી દેખાડ્યું. બે સ્ત્રીઓ તો તે સાંભળીને સ્તબ્ધ થઈ ગઈ અને બાકીનાઓને લુપ્ત સાથે જમાના વીચારથોજ ટાઢ છુટી. ફેટલાકે કહ્યું કે તે જરમનીના પ્રખ્યાત સિકારી (લુપ્ત, હરો, આથી વાતે નવીજ વસાણ પકડી, ફેટલાક લુપ્ત; પિશાચ, ડાકણ વગેરેની વાતો અજાવવા સાચા. એક ગરીબ સગાએ હાંમત પકડીને “કહ્યું એ તો વરરાજાએ કાંઈ મરકરી કરી હરો, પણ બધાએ તેને હરી કહાડ્યો અને બેરન તો તેને નાસ્ત્રીક ગણીને તેના બેર ઘણાં ગુસ્સો થયો.

આ વખતે તેમને ગમે તેવી શંકા ઉપજી હોય પણ બીજા દહાડે કાલોન્ટના મરાણના અને તેને વર્ટીઅર્ગના કિલ્લામાં ભૂમીદાઈ કરવાના બેર આવ્યાથી તે બધી દુર થઈ.

આ બજારથી કિલ્લામાં જે ચોર બંદાર થઈ રહેલા તેના વિચારન કરી

લો. ઘેરન એક આરકામાં ભરાઈ બેઠો. જે ગેમાના મુખની વખતે તેની સાથે મોજ મળે. માણુવાને આગ્યા હતા તે તેને દુઃખની વખતે કેવી રીતે છોડી નથી શકે? તેઓ આવા ભણા માણુસનું દુઃખ જોઈને પોતે દુઃખી થવા લાગ્યા, પણ ક્ષોધી દુઃખદ સ્થિતી તો કન્યાની હતી. એવા મુંદર ભરધારને, તેને ભેટ્યાં પહેલાં ખોવા એ શું થોકું દુઃખ જ નકલે? તેનું પ્રેત એકલું ઊદાર અને માયાળું હતું. તો તે પોતેતો જીવ તો હશે ત્યારે તો કોણ જાણે કેવાએ હશે—

આ ખનાવને બીજે દહાડે તે પોતાની એક કુઈ જોડે પોતાના આરકામાં સુતી હતી. કુઈ જે ભુતોની વાતો કહેવાને ઘણીજ કુરાળ હતીતે
(અધુર.)

ચરચા પત્ર.

છીનાગાના ગુન્ડામાં સ્ત્રીને શા માટે શિક્ષા નથી
તેના ખુલાસો.

અધીપતી સાહેબ.

ઘણાક લોકોનું એમ માનવું છે કે પીનણકોડમાં કલમ ૪૯૭ ની અંદર જે છીનાગાના ગુન્ડા પ્રચલિત છે, તેમાં સ્ત્રીને શિક્ષા કરવાની મનાઈ કરી છે તે ખરેખર ગેસ્વાજબી દીશ છે; કેમકે જો છીનાળું કરનારને શિક્ષા મળે તો છીનાળું કચેવનારને શા માટે મદદગારીના ગુન્ડા બદલ ચોગ્ય શિક્ષા ન આપવી? પણ જરા કાયદા જ્ઞાનથી કાયદાના ધિરણુર વિચાર કરવામાં આવે તો જણાશે કે પીનણકોડમાં જે મનાઈ કરી છે તે વાજબી છે, એટલુંજ નહીં પણ કાયદાને અનુસરીને છે.

છીનાગાના ગુન્ડામાં સ્ત્રી ગુન્ડા કરે છે કે નહીં, ન કરે છે તે શાના કરે છે તે પ્રથમ જણાવવાની અગત્ય જણાય છે. સ્ત્રી તરફના કાંઈક વાંક આપણે ગણીએ તો છીનાગામાં મદદગારીના ગણાઈ શકાશે, તો હવે જોઈ જોઈએ કે મદદગારીના ગુન્ડાના સાધનો તેમાં સમાય છે કે કે

મ. ધરો કે હું એક ચોરને કહું કે હું તને રાતના કમાડ ઉઘાડીશ ન તારે છાતું માતું ઘરમાંથી મ્હારી રૂપેઆની થેલી ઉપાડી જવી, જો એ માણસ ઉપાડી જાય તો હું શું ચોરીના કામમાં મદદગાર ગણાઈશ? ના ખીલકુલ નહીં.

રાણી વિં ત્રયલોખ (ઇં લો રીં ૪ કલકતા ૨૬૬) માં ઉકીકત ઉપલા પ્રકારને મળતી હતી. અ એ વ સાથે એવી ગોડવાણ કરી કે તારે મને તારા શેઠના સામાનની ચોરી કરવા દેવી. વ એ આ વાત પોતાના શેઠને કહી અને અ ન ચોરીના વાંકમાં ફેસાવી તેમ શિક્ષાએ પહોંચાડવાના હેતુથી શેઠ તથા ચાકરે અને અ ન ચોરી કરવા દીધી. આમાં અ ન અપરાધી ગણ્યો હતો પણ શેઠ ચાકરને કાંઈ વાકમાં આણવામાં નહોતા આવ્યા. આપઘાત શિવાય પોતા ઉપર થએલા કલ્પ ને ગુન્હો કહેવાતો નથી. ગુન્હામાં બે જાણુ જોઈએ. ગુન્હો કરનાર પહેલો તથા જેના પ્રત્યે ગુન્હો થાય છે તે બીજો. જ્યારે કોઈ ત્રીજો શક્ષ ગુન્હો થવા પહેલાં કાંઈ મદદગારી આપે, અથવા ઉશ્કેરાણી કરે ત્યારે પાછો ત્રીજો તે મદદનીસ ગુન્હેગાર થાય છે. છીનાજાના ગુન્હામાં સ્ત્રી બે જાણાનું કામ સારે છે એક તો ગુન્હો જેના પ્રત્યે થયો છે તે, અને બીજું એકે તેમાં તેણે મદદગારી કરી. આનો અર્થ એટલો કે જે કૃતી થઈ છે તે પરસ્પર સમતોથી થઈ એટલે તે કાંઈ પણ ગુન્હો નથી, અને આટલાજ કારણસર વીલાયતના કાયદામાં છીનાજાનો ગુન્હો ગણવામાં આવ્યો નથી.

૬

અક્ષપતે કેટલાક એમ કહેશે કે સ્ત્રીના મદદે તે પ્રત્યે ગુન્હો થયો છે, એટલે સ્ત્રીને મદદગાર ગણવી જોઈએ. એક સ્ત્રી પોતાની પોતાને હાથે લજ્યા લુંઠાવાડે તેથી તેના ધણીને શું નુકસાન થાય છે? ખરેખર જોઈએ તો કાંઈ નહીં. જો એ સ્ત્રીની વરતાણુંક તેના મદદને અધીત લાગતી હોય તો તે સાથે સંબંધ તોડી શકે છે. જેમ ઘણા સુધરેલા વિદેશમાં સ્ત્રી તથા મદદની સંસારી સ્થિતી એક સરખી છે, તેવી સ્થિતીનું ધારણ આપણા દેશમાં સંવાદન થયું નથી, નથી સ્ત્રી એ તેના ધણી

નો માત્રકત ગણાયછે; અને તે માત્રકત બીજી સાધારણ જંગમ માત્રકતથી ત્યારીછે એટલે મદની માલીકી પરસ્પરની હયાતી સુધીછે. ગાય ઘોડાંની માત્રક મદના મણિ પછી લેણદારોનું કરજ ધોવા કામ આવતી નથી; અને જ્યારે આપણા દશની આવી સ્થિતી છે, ત્યારે કાયદાકારાએ છીનાણું એક જાતનો ગુન્હો ગણ્યો છે; જેમાંથી સ્ત્રીને શિક્ષાથી મુક્ત ગણીછે, તેનું કારણ જોઈશું તો પાઘરુંછે.

જે લોકોને અદાલતોમાં ફરજદારી કેસોના અનુભવ છે તેઓ જાણતા હશે કે બધા ગુન્હાઓમાં રૂસવત લીધાનો તથા છીનાણું કીધાનો ગુન્હો ભાગ્યેજ પુરાવાના બગથી સાબીત થાયછે, અને તે છેક કારણ સર છે, કેમકે એ બે ગુન્હાઓમાં સાક્ષી મળી શકતા નથી. આ બે ગુન્હામાં ખતતી હકીકત બે શીવાય ત્રીજાને હાથ જવાનું અવસ્ય કારણ નથી, અને એ જાનેઓને હકીકત ઢાંકી રાખવામાં સ્વાર્થ રહેલો છે; બીજા બધા ગુન્હાઓ આ બે કરતાં દુનીઆમાં ઓછા બનેછે. તો પણ તે બંને પ્રસિદ્ધમાં ઘોડા આવેછે, તેમાંથી સાબીત ઘણાજ ઘોડા થઈ શકે, અને જે થાયછે તેતો ઘણા જુગ.

છીનાણાના કામમાં સર્વથી જાણીતો સાક્ષી સ્ત્રીછે અને એને જ મદની સાથે સગુન્હેગાર ગણવામાં આવેતો પછી કેસ ના સાબીત કર્યા વગર છુટકો નથી, કેમકે બીજી રીતે અપરાધ સાબીત કરવા કંઈ સાધન નથી. સ્ત્રીને સગુન્હેગાર કરી કેસ ના સાબીત કરવા કરતાં તેની સાક્ષી લઈ ગુન્હેગારને શિક્ષાએ પહોંચાડવામાં ન્યાયનો હેતુ સારી રીતે પાર પડેછે. ગુન્હો જવા દેવા કરતાં એક ગુન્હેગારને માર્શી આવી બીજી અપરાધીને શિક્ષાએ પહોંચાડવામાં કાયદાકારોનું સંપૂર્ણ હેતુપણુછે, અને આજ કારણથી માફી આપવામાં આવેછે.

લી૦ એક કાયદાનો

અભ્યાસી,

સોનેરી શબ્દો.

(ગુજરાત માસિક માટે અંગ્રેજીમાંથી ખાસ ભાષાંતર.)

દુર્ભાગ્યના દુઃખ ન લાગવાં એ માણસનું કામ નથી, પણ તેને ન સહેવાં એ માણસને ઇજાતું નથી. સીસરો.

૦ ૦

શરીરના એપ મનના એપ કરતાં ઓછા હાની કારક છે એમ કોઈ માણસે ભુલ ખાવી નહીં. તેઓ એથી પણ વધારે નુકશાન કરનાર છે. તેઓ વધારે બયંકર રોગ પ્રવર્તાવે છે; તેઓ ઉઠા ઉતરે છે, અને વધારે છુપી રીતે પસરે છે—પેટ્રાર્ક

૦ ૦

પરમેશ્વર એવડો મહાન છે કે તેની આડે આપણે આવી શકતા નથી, એટલો ન્યાયી છે કે તે ગેરવાજ્ઞી કરે નહીં, એટલો ભલો છે કે કોઈ પણ માણસના દુઃખથી તે આનંદ પામતો નથી. એટલા માટે આપણે ઈશ્વરેચ્છા સહી સારી છે એમ માનીને તેને ધીરજથી આધીન થવું.—ખ્રીશ્ચીયીસન.

૦ ૦

ભાગ્યની સઘળી ખામીઓને માટે કંઈક ઇલાજ છે, કેમકે માણસ ને પોતાનો મોટો મોટો ઇચ્છાઓ પરિપૂર્ણ કરી શકે નહીં તો તેના ઉપાય એ છે કે તે ઇચ્છાઓને ટૂંકી કરવી.—કાકિલી.

૦ ૦

દરેક દરજ્જાના લોકને કંઈક વિશ્રાંતિ અગત્યની છે; મગજ ને મનન કરે છે અને બાહુ ને બગ વાપરે છે, તેને પોતાની કમી વધતી શક્તિઓને ઠંડાણે આશિવાને કંઈક પોડો ઘણા વિસામો નેઈએ—
ગીલ્પીન.

૦ ૦

કદી એવી કોઈ પણ મંડળી, ટોળી તક, અથવા સમુદાય ન હતું કે જેમાં સૌથી વધારે અજ્ઞાન વધારેમાં વધારે જુસાદાર નહીં હોય કારણ

કે મંદબુદ્ધિના માણસ કરતાં મધ્ય માંખી વધારે મહેનતું માણી નથી. જેમ છતાં, કદાચ આવા હથિઆરો અગત્યનાં છે; કેમકે જેમ ઘડીઆળમાંના વધારે ખારીક અને વધારે ભયોગી લાગેાની ગતિને મદદ કરવાને અને નિયમીત કરવાને કાંઈક લટકતા ભારની જરૂર છે તેમ જ જ્યોમાં પણ એવાં વજનની જરૂર છે.—પોપ.

૦ ૦

સૃષ્ટિના કૃષ્ણગાદીકની વૃદ્ધિને માટે અને મનુષ્યની જીંદગીના બીજા ઉપયોગ સારૂ આવાં કડાપણથી લાયક કરેલી બીનાશ અને સુષ્કતા તથા તાઢ અને તાપની રૂતુઓની ભિન્ના ભિન્નતા ધર્મચરી દીર્ઘ દ્રષ્ટીની એવી સાખીતી છે કે તે કનિષ્ઠ બુદ્ધિથી પણ સમજાય છે.—લાઉથ.

૦ ૦

અર્ધાશ્રમમાં અંતઃકરણ સિવાયના શબ્દો કરતાં શબ્દો વિનાનું અંતઃકરણ રાખવું વધારે સારૂ.

૦ ૦

કલિપત કુળોના ઉપર વિચાર કરવામાં જો આપણે ગરક થઈ જઈએ તો તેઓ ખરાં થાય છે; જેમકે કોઈ માણસ જે ગમગીન વિચારમાં દીવાલ અથવા ફેડેકાલના ઉપર કઈક ચહેરાના જેવું બુલે તે સીસાપેન ના બે ત્રણ ઘસરકાથી તેને દરેકમાન અને કલ્પનામાં જે તેણે જોયું તેને મજતું બતાવી શકે.—સ્વીફ્ટ.

૦ ૦

જ્યાં આકાશના ભલેકદાર અને શોભાયમાન દેખાવ તરફ એકવાર જોવાથી તેના સર્વ શક્તિમાન કર્તા સખંધી તમામ હલકા વિચારો ના બુદ્ધ થઈ જાય છે.—રેટ્ટ,

૦ ૦

જ્ઞાન જીવાન માણસનો મુકદ્દે અને તેના ગજા માહેની સૂચાર્ણની કંઠી છે.—અરબી કહેવત;

૦ ૦

સારી કેજવાણી જીવાન માણસોની ખામીઓને ખાજેછે, જે ખામીઓને મુજ બાહે તો તેઓ સક્ત દખરેખ સિવાય બીજા કસાથી મદદ શી નહીં.—ગીરતમદ્દીમર.

નવાફના નમુના.

પંખિઓ ફેટલાં વરસ જીવી શકે છે, તેપણ અઘણવડે માણસો પા રખી શકવાનો કાવો કરે છે. લંડનના રીજન્ટપાર્કમાં પ્રાણિ વિદ્યાના સ-શ્રદ્ધમાં અનેક જાતના પંખિઓ રાખવામાં આવે છે. તે પ્રાણિઓમાં એક માદાગાસ્કરમાંથી આવેલો કાળી જાતનો પોપટ હતો. આ પોપટ શને ૧૮૩૦ ના જુલાઇ મહીનામાં પ્રાણિ સંગ્રહાલયમાં મીૃ ચાર્લસ ટેલ્ફોરે ભેટ દીધો હતો. આ પ્રાણિ આ કેકાણે ૫૪ વર્ષ જીવ્યું. પોપટ ફેટલી જાંઘી ગાળે છે, તે હજી સુધી નથી જણાવ્યું. આ પોપટ રીજન્ટપાર્કના સંગ્રહસ્થાનમાં આવ્યો ત્યારે પુખ્ત વયમાં હતો. સાધારણ રી તે પંખિઓ ૫૦ વરસ જીવે એ પુખ્ત ઉમર ગણાય છે, પણ પોપટના જ વન કાળ એ ૬૨તાં વધારે છે એમ કહેવામાં આવે છે. આ કાળો પોપટ પોતાની લાંબી ઉમરે જરાજરા સુસ્ત થઇ ગયો હતો પણ ૫૦ વરસ ની મોટી ઉમર ઘણી સારી રીતે ગાળી હતી. એક સારે આગળથી મંદવાડના કાંઈ પણ ચિન્હ જણાવ્યા વગર ૬૬ પોપટ પોતાનો પ્રાણ ફિરતારને હવાલે કીધો હતો.

જે કોઈ માણસ કાંઈ પણ પ્રકારના આધાર વગર હવામાં અધર રહે તેને રૂપ૦૦ નું ઈનામ આપવાને મદ્રાસના એક ગ્રંથસ્થે જાહેર કર્યું હતું. તેના સંગ્રહમાં ઇંગ્લાંડના એક ખમરપત્રિ જણાવે છે કે મોફસર મૌનીયર વિજ્ઞાનમાં “ઈન્ડિયન વીઝમ” નામનું એક પુસ્તક રચ્યું છે. તેમાં એક ખ્રિસ્તીના હવાસ આપ્યો છે કે મદ્રાસના ગવર્નરની સમક્ષ આશરે જમીનથી ચાર ફીટની ઊંચાઈએ કાંઈ પણ આધાર વગર ચાલીસ મીનિટ હવામાં રહ્યો હતો.

(ધીઓરોફીટ.)

એકૂત મોહ નિરજોગનિજ પેતરોના,
 ટોળાં વગી તગડતા બહુ તેતરોના;
 પાંડલ આ કણસલાં પરખાય પીળાં,
 લીલાધરે લલિત આપિ રચાવે લીલા. ૯
 કામીનિઓ ગરમિ કોમળ ગાથ કંઠે,
 પંથીજનો પરમ હોંસવો જાણ પંથે,
 ચારે દિશા પડિ ગયા સરખાજ ચીલા,
 લીલાધરે લલિત આપિ રચાવે લીલા. ૮
 કોવીદતો શરદની કવિતા કરેછે,
 ગોવોદના ગહન ગૂણ વિધે ગજેછે;
 સાધુ ગણે સરસ સેજ સુવાની શીલા,
 લીલાધરે લલિત આપિ રચાવે લીલા. ૭
 વાણું થતાં ઝણણે ઝાલર ઘંટ વાગે,
 લીલાં રવી કિરણ શીતજતાધિ લાગે;
 કેવા દિસે કુદરતી ઘણી વાર કિલા,
 લીલાધરે લલિત આપિ રચાવે લીલા. ૧૦
 શીજો જનો શરદની કરતા ન સ્તુતિ,
 જાણે ખુમી વચન મુખપિ જાણ ખૂટી,
 ગંદુ કરે ગરિબની બહુ જેમ ગીલા;
 લીલાધરે લલિત આપિ રચાવે લીલા. ૧૧
 ગૂણીજનો ચતુર કનુ રૂંડિ ગણેછે,
 ભાગો કરી વરસના કનુઓ ભણેછે;
 જૂના દિસે જમિનના બહુ જેમ છલા,
 લીલાધરે લલિત આપિ રચાવે લીલા. ૧૨

લવાનીશકર નરસિંહરામ તંત્રી

ગુજરાત માસિક પત્ર.

પુસ્તક ૪ થું.

માર્ગશિર્ષ. ૧૯૨૧.

અંક ૨ જો.

દયુમીનો સરદાર.

(સાંધ્યા પાને ૧૦ થી)

જમનાએ કોકું હલાવી, મશાંસાની સાથે દીકા કરી—‘આપણા પુર્વજ
જુમાં આપણે જે સંચિત કંઈ હોયછે, તેનું ક્ષણ આપણને મળવું નેઈ
એ. એ ક્ષણ આપણે અચુક ભોગવવાંજ પડેછે, અને તેના પ્રતિબંધ કરી
શકતા નથી.’” હું બોલ્યો. “બરાબર, જમના કહે છે તે ખરી વાતછે.
મારા એકના એકજ કુમાર રત્ન ઉપર મારી પ્રીતિછે તેથી તેના કામ
કાજની વચ્ચે હું આવી શકતો નથી. હે પત્નિ, હે સુસપત્નિ, તમારા
અનુચરને જે મારેલ હોયતો તેના પુર્વ જન્મમાં તેણે જેવાં કૃત્ય કરેલાં
હશે તેવાં તે ક્ષણ ભોગવેછે.” આથી એ શાણી રાણી જરા ગુંચવાણ
માં પડી, પણ તરતજ એ ગુંચવાણમાંથી પાછી નીકળી જઈ બોલી,
“જે રત્નની વતણુંક તેના પુર્વ જન્મના સંચિતનું પરિણામ હોય તો
મારો ફરીઆદ પણ મારો પુર્વજન્મમાં કરેલ કૃત્યનું પરિણામ છે, અ
ને એ પ્રમાણે જોતાં મારી ફરીઆદ ગેરવાજબીછે.” એટલું ‘બોલી’
બધે રહ્યા પછી શાસ્ત્રીજીએ એક નિચેની વાત કહેવા માંડી. શાસ્ત્રીજી
બોલ્યા. “હજારો શિષ્ય સહુવર્તમાન શંકરાચાર્ય નેપાળ દેશમાં મુસાફરી
કરી, ત્યારેઆ આખું વિશ્વ વ્રાંતિરૂપછે એવા વેદાંતમતના તેમણે વકતાની
પો ઉપદેસ કરવા માંડ્યો, અને ને ને જગોએ તેઓ ગયા ત્યાં આતાજ
નોના મન ઉપર ઘણી સારી અસર કરી.

તેમની સુદીર્ઘ નેપાળના મહારાજને કાને પહોચી, તેથી મહારાજ

એ પોતાની દરબારમાં પધરાવતું આમંત્રણ કરી, તેમને પધરાવના માટે ફેટલાએક ચાકર તથા એક પાલખી મોકલી આપ્યા. શંકરાચાર્યે નેહુજીરમાં દાખલ કરવામાં આવ્યા, ત્યારે અમીરે અને પંડિતો જે ની આસપાસ વીંટાઈ વળેલાં છે. તથા સંખ્યાબંધ યેઢાઓ ખુસી તરવાર ધી જેની સન્મુખ ઉભેલાં છે, એવો મહારાજ તખ્ત ઉપર બીરાજેલા હોતો. એ વખતે શંકરાચાર્યે સર્વ જગત પ્રાંતિરૂપ છે એ માની બહુ સુખાધિતપાણીથી ઉપદેશ કરવા માંડ્યો. એ પછી મહારાજએ પોતાના અમીર ઉમરાવોને તથા એ નામીયા ઉપદેશને બહાર ખુસી મેદાનમાં પોતાની સાથે આવવાનું કહ્યું. શંકરાચાર્યે એ વાત કબુલ કરી અને શહેરમાં લોકોના જાણવામાં એ ખબર આવી એટલે તેઓએ એવી કલ્પના કરી કે કાંઈક નવાઈ જેવો બનાવ બનવાનો છે, અને તેથી સંખ્યાબંધ માણસો બહાર દાડી આવ્યા. એ ખુસી મેદાનમાં મહારાજ પોતાના અમીર ઉમરાવો તથા પંડિતો સહીત ઉભા રહ્યા, અને આ સર્વ વિશ્વ પ્રાંતિ રૂપ છે એવી મતમનુ' શંકરાચાર્યે ઊંટાદાર ભાષણ કર્યું, તે હજારો માણસોએ કાંત દડ સાંભળ્યું. હવે તે પ્રસંગે શું બન્યું તે જુઓ!

પ્રથમથી મહારાજએ જોડવણું કરી મુકી હતી તે મુજબ એક મદદ ન્મન હાથી તે શંકરાચાર્યના ઉપર છોડી ચુકવામાં આવ્યો. શંકરાચાર્યે જ્યારે હાથીને જોયો ત્યારે પોતાથી બની શકે તેમ ઝડપથી તે નાસવા લાગ્યા. ત્યાર પછી એ હાથીને પકડી લેવામાં આવ્યો અને શંકરાચાર્યે ને મહારાજ સન્મુખ રજુ કરવામાં આવ્યો. આ બધો તમાસો જોઈ લગભગ ધએસી લોકોની ઠઠ વિસ્મયતા પામી. એ વખતે મહારાજ બોલ્યા—‘ઓ! આપનો મોટો પ્રતિષ્ઠા ધરાવનાર ધર્મોપદેશક છો. આ જગત સર્વ મિથ્યા છે એ મતમાં હજારો માણસોને તેમના ધર્મથી દૂરથી આપના મતમાં આપે દાખલ કરેલા છે, પણ મને તો આપનો બધો ખોટો દોંગ લાગે છે, કેમકે જો બધું પ્રાંતિરૂપ છે એમ માણીએ તો આપના પાછળ હાથી દાડ્યો એ પણ પ્રાંતિરૂપ છે અને એમ છે ત્યારે આ-

પ' જો હાથીની ચોટમાંથી બચવાને માટે જોટણી બધી ઝડપથી કેમ ના
સતા હતા?" મહારાજના આ પ્રમાણેના શબ્દ સાંભળી, લોકોના ને સ
મુદાય બેજો થયો હતો તેમની મનોરતિમાં વિનય હૃદયવાદ રહ્યો. હ
રેક નેજી કહ્યું કે શંકયાચાર્યના તંત્ર પરબળ થયો છે પણ જોટલામાં
તો આચાર્ય મહારાજે ઊંચી દ્રષ્ટી કરી નીચે પ્રમાણે રાજ્ય કરતાને
કહ્યું.

હા, વિવેકી મહારાજ મારી હકીકત ઘ્યાન દઇને સાંભળો. ન્યાયના
જોટાં પ્રમાણ બતાવી આપ મારા ઉર અરોપ મુકો છો પણ મનેતો
એમ જણાય છે કે આ વિશ્વ પ્રાંતિરૂપ છે એ મતને આપ સમેજતા ન
થી, હે છત્રપતિ આપની દ્રષ્ટીએ જોવામાં આવે છે તે પ્રાંતિ છે, આપ
એ સ્વચ્છ કરો છો તે પ્રાંતિ છે, આપ ને તુરંગ કરો છો અને આપને ને
વીલાગણી થાય છે તે પણ પ્રાંતિ છે અને એમ સર્વસ્વ પ્રાંતિરૂપ છે. અ
લખત મારી પાછળ હાથી દાડતો હતો તે અને હું નાસતો હતો તે પ
ણ પ્રાંતિરૂપ છે.

આ છેલા શબ્દો શંકરાચાર્યના મુખમાંથી નીકળ્યા જોટલામાં કોઇ ગેબી
રાક્તીએ રાજકરતાના મનમાં અસર કરી. આ આખું વિશ્વપ્રાંતિરૂપ છે
એ મતની મહારાજના મનમાં ખાતરી થઇ તેથી એજ સ્થળે વેદાંત
મતમાં દાખલ થઇ તેમણે આચાર્યજીને સંબોધી દંડવત પ્રણામ કર્યો.
શાસ્ત્રીજીની વાતનું છેવટે, આઠ્યું જોટલે છત્રચક્રાએ પોતાનો વિનય
થવાનો પિયાર દરશાવી મને કહ્યું. "વાર પુર્વજન્મમાં ને નકીના સમુદ
બેજો કરેલ હોય છે તે મતનો કેવો સારો ખુલાસો બતાવ્યો શાસ્ત્રીજી
વાજબી છે, કેમકે પોતાના પુર્વજન્મમાં રત્ને ને કૃત્ય કરેલ છે તેનું પ
રિણામ અવિચાર હોય તો મારી તેના સામેની ને ફેરીઆદ છે તે પણ
મારા પુર્વ જન્મના કૃત્યનું પરિણામ છે."

હું ગુચવણમાં આવો પડ્યો તેથી છત્રચક્રા મારા તરફ નજર
કરી મનમાં હસી, પણ પ્રધાનજી મારો બચાવ કરવા આવી જોડ્યા
"હે છત્રપતિ મહારાજ, રાજ્ય પ્રકરણી કામમાં આપની બુદ્ધિ બહુ કુ

શાગ્ર છે તેના ઉપર આ પ્રપંચી (વેદાંત) મતની કાંઈ અસર થઈ શકે તેમ નથી. આપે મહાભારત કાંચો ઘણી વખત સિદ્ધ કર્યા છે.” દયુમી ના રાજ્ય કારોબારમાં પોલીટીકલ એજન્ટ સાહેબ કેટલી વખત વચ્ચે પડ્યા છે અને કેટલી વખત તેમને ઠંડા પાડી દવામાં આવ્યા છે તે કહ્યું પ્રધાનજી યથાર્થ છે. રાજ્ય પ્રકરણી કામમાં અકલ વાપર્યાથી મહા ભારત કાંચો સિદ્ધ થઈ શકે છે, પણ રત્નતો નિરંકુશ અને સ્વચ્છદ ચાલનાર છે, તેથી તેની સાથે દલીલ કરવાથી કાંઈ ફળીતાર્ય થવાનું નથી. જો તેને ખીજવો હોયતો મારી સાથે તે કંકાસ કરશે અને એમ બનશે ત્યારે પોલીટીકલ એજન્ટ સાહેબને મારા રાજકારોબારમાં વચ્ચે પડવાનું કારણ મળશે. મોટે ખરેખર કહાપણતો એજન્ટે આપણા રાજ્ય નું કામકાજ આપણે એવી રીતે ચલાવવું કે તેથી પોલીટીકલ એજન્ટ સાહેબને રાજ્યના કામકાજમાં હાથ ઘાલવાની કાંઈ પણ તક મળે નહીં. પોલીટીકલ એજન્ટ સાહેબ જે દરખાસ્તો કરે તે ઉપર હજી આપણે લક્ષ આપવાનું છે. આપણે કેળવણી ખાતામાં એક અધીકારીની ની મળુંક કરી છે. નિશાળો ઉઘાડી છે, રાજ્યમાં રસ્તાઓ સુધાર્યા છે, જમીનની ખરોબર માપણી કરી તેના ઉપર મહેસુલ લેવામાં આવે છે, મારા સઘળા જાગીરદારો સતોષ પામેલા છે, મજતમાં રાજ્ય ભક્તિ છે, સંભાળથી ઇનસાફ આપવામાં આવે છે અને નામદાર ખ્રીટીસ સરકારની સાથે હું વફાદારીથી વર્તું છું, ને ઘણી વખત મેં સાબોત કરી આપ્યું છે. હું સ્વતંત્ર રાજ છડતો પણ મારા કામકાજમાં કોઈ એ વચ આવવું નોંધ્યું નહીં. પણ રામ ભાઉ આવતો હોય એમ જણાય છે.” જો પ્રમાણે મારો વખત આનંદથી નિર્ગમન થતો હતો અને છતચંદ્રા, પ્રધાનનું તથા શ્રીમંત્રી હું જોડાવણી કરતો હતો તેથી પ્રસન્ન રહેતા હતા.

પ્રકરણ ત્રીજું.

રામભાઈ મારી મારો આવ્યા ત્યારે મેં કહ્યું. “વારૂ ભાઈ આપને છોકરાને સાથે લાવ્યાછો તેને આપ અરજી નામે જોડાવો છો. એ છોકરો ખરેખર બહુ ખુશ સુરત છે. આહા ! તેની જીવાની કેવી ખીસી નીકળી છે! આપને કેવો મજેના ચાકર મળી આવ્યો છે! ક્યાં કે એ છોકરાને આપે મંગલ્યો?” રામભાઈએ જવાબ આપ્યો—“તેના ચહેરા ઉપરજીવનના પિવેક શક્તિ છે. નામદાર શ્રીદીપ સરકારના ઈજનેરી ખાતામાં મારી નીમણુંક થયા પહેલાં વિદ્યાભ્યાસ કરી મારે પરિક્ષામાં પસાર થવાનું હતું તેથી હું પુનામાં રહ્યો. એક દિવસે મારા ઘરના ઓઠડા ઉપર હું ઉભો હતો તે વખતે એ છોકરો મારી પાંચો, આંખી, જોરાકની આછછ કરવા લાગ્યો. હુંતો તેની ખુશસુરતી જોઈ હસત થઈ ગયો, અને મારા બેળા રહેવાને મેં તેને ખુબજી ઓઠડા તેણે એ વાત કહ્યું કરી. ત્યાર પછી તે ઈશ્વર શિખેલ છે અને મારા સરકારો કામકાજમાં તે મને મદદ આપે છે. સાતે તે જાણી છે, ઓઠડાંતો હું જાણું છું પણ તેનું કુશ કેવું છે, તેના માત પિતા કોણ છે તથા તેની જન્મ ભૂમિ ક્યાં છે તે મારા જાણવામાં નથી.

ઉપરની બાબતોના ખુલાસા મેં તેને ઘણી વખત પૂછેલ છે પણ તે એમ જવાબ આપે છે કે મને એમાંની કંઈ ખબર નથી.”

મેં કહ્યું—“આહાહ! એ છોકરાની કાંતી, તેનું માન્યુસ્ત જોડાવું તથા તેને જોડાથી સામા માણસના મનમાં પ્યાર ઉત્પન્ન થાય એ બધાં ચિન્હો ઉપરથી જણાય છે કે તે ખાનદાનનું કુળદ છે. જન્મનાં હર વખત કહે છે કે આપણી તારાને એના જેવો ખીસે સારો પતિ નહીં મળે પણ તેની ખાનદાની જાણવામાં ન આવે ત્યાં મુશ્કેલી મારાથી તેને શી રીતે કહ્યું રાખી શકાય?” એટલામાં રામભાઈ વચમાં જોડી ઉઠ્યા—તેમજે કહ્યું—“મારા સાહેબ એ બાબતની ખાતરી કરવાને કંઈ સાધન નથી,” મેં સાંજો નીરાસો મુક્યો અને થોડો વખત મૌન્ય રહેતા; પણ રામભાઈ મને બહુ ઉપયોગી હતા. નામદાર શ્રીદીપ સરકારની મોક

રીખાં હોવાથી રામભાગી સાથે મારે કોઈ જાતની નિસબત નહોતી, તોપણ ઘણી વખત તે મારી મુઝાકાત સાડે આવતા હતા, અને મહેરબાન પોલીટીકલ એજન્ટ સાહેબની સાથે પત્ર વ્યવહાર ચલાવવામાં તથા તેના ઊત્તર આપવામાં તેમની મુઝાકાતથી મારી યોજનાને એક જાતનું ખિલવવાપણું થતું એ તેમના તરફથી મને મોટી મદદ મળતી હતી.

પોલીટીકલ એજન્ટ સાહેબ રામભાગીને અડચણ કરતા હતા, તેથી રામભાગીને તે અગ્રગમત્રા હતા. તેમણે મને જાહેર કચું કે કમીશનર જે ન સાહેબ જે નામદાર શ્રીટીસ સરકારના એક મોટા મરતબાવાળા અધિકારી છે તેમણે દ્યુમી શહેર આવી નદીના કીનારા ઊપર પોતાના તંબુ ઠોક્યા છે, અને તેથી દ્યુમી શહેરમાં ભારે ખજાનગાઠ થઈ રહેલા છે. એક વખતે સવારના પોહોર હતો અને ગરમીને લીધે કઠારો થતો હતો. પ્રધાનજી રાજ્ય મામલાનો મર્મ જાણતા હતા તેથી તેમણે એવો વિચાર કર્યો કે, કમીશનર જેન સાહેબ અહીં પધાર્યા છે, સખમ તેમની સલામતે જઈ, ખુશામતથી તેમની પ્રોત્તિસંપાદન કરી તેમની પધરામણીના આપણે લાભ કારક ઉપયોગ કરવો જોઈએ. કમીશનર જેન સાહેબને હું મળ્યો હતો. તે કદમાં હંચા અને શરારે મ જખુત બાંધ્યા હતા. તેમના ચહેરો મુશોલ અને મોલનસાર હતો તથા તેમના રીતભાત સદ્ગુણસ્થને છાજે તેવી હતી. મેં પ્રધાનને હુકમ કર્યો જે "સાહેબને પોતાના ઘોડા માટે ચંદો ચારો તથા પેતાને માટે ચાકર નહર તથા જમણને માટે ખાણા વીગરેની કઢાચ જરૂર હોય તો, તેમને રૂબરૂ મળી જશે ચીજની જરૂર હોય તે સઘળી તેમને આપ પુરી પાડશે."

બ્રીટીશ ઇન્સાફની મોંઘાઈ--ઇન્સાફ

ઉપરના કર.

ન્યાય મેળવતાં જેમ આણું ખરચ લાગે, તેમ ન્યાય મેળવનારા તે

નો વધારે આશરો લે એન્વેલ્કાવિક છે; તોપણ ખીજ તરફથી એવું પણ બોલવામાં આવે છે કે, જો એમાં સસ્તાઈ અને સરળતા હોયતો મફત કલ્લેઓ લડવા ફરીઆદ કરનારા અને હરકત કરનારા ઘણા થાય અને ક્રામ-તકરાર એટલાં વધી પડે કે મિથ્યાવાદિઓને સાડા ખરચની કાંઈ પણ ભિતી રાખવી. આવી બીની સાફ કે તે માટેના ખરચ સાફ રાજ્ય તરફનો, એવી બે માણસની ખાતમો તકરાર ઉપર કાંઈ પણ હદમાં કર પડે તો તે માટે લોકોમાં કાંઈ પણ ચરચા વધી પડે નહી; પણ જ્યારે આ કરનો લોભ વધતો જોવામાં આવે, જેમાં ઈન્સાફ આપવાની રાજ્યની જે ફરજ તે માગનારાઓ થોડા થાય, એમ ધારવામાં આવેછે. જ્યાં લોકો ન્યાય મેળવતાં ખરચના બેખાઈ દબાઈ જવાની ધાસ્તિને લીધે ન્યાય વગરનું દબાણ પસંદ કરે, ત્યાં આવા ધોરણ સામે ફરીઆદ ઉડવી જોઈએ.

ખાસસા મુસક સિવાય દ્વિતીનાં રાજ્યો અને તેમાં પણ કાઠીઆવાડ કે જ્યાં સરકાર સાથે તેઓના સંબંધ થયો, ત્યાંથી તે ઈસ ૦૧૮૬૩ ની શાલ સુધી એવું સમજવામાં આવતું હતું કે પરસ્પરના રાજ્યો વચ્ચેના કલ્લેઆ, જેઓ તરવારથી ચુકાબ્યા સિવાય બીજો રસ્તો જોતા નહોતા તેઓ સરકારના સંબંધ નિચે આવવાથી એમ સમજવા કે પરસ્પરનીને મુસકની સમાધાની સાચવવા સરકારનો સર્વોપરી સત્તાને સ્વાધીન થવું. એ સત્તાને માટે એક ચોક્કસ રકમ જમાવો દાખલ આપવી અને તેના બદલામાં સરકારે તેના મુસકની સમાધાની બજાવવી અને તેઓના કલ્લેઆ ન્યાયથી ચુકાવવા; પણ ઈસ ૦ ૧૮૬૩ માં કર્નલ કીર્ટીને કાડિયાવાડના રાજ્ય ધોરણમાં કેટલોક ફેરફાર કર્યો, અને તે ફેરફારમાં તેને રાજ્ય અને તાલુકદારોના અખત્યારની સત્તા ખાંધી.

જે તાલુકદારોને એક આખું ગામ ન હોય, જે ગામમાં ઘણા ભાગીદારો હોય, અને એક જણને સત્તા સોંપવા જેવું ન હોય, તેના ન્યાય ઇક અખત્યાર એજંસી સ્વાધીન કરે. એ વખતે એવા ધોરણ કરેલા

આખત્યારી ભાગના દીવાની કલ્યાણને માટે ફી લેવાના તેણે રીવાજ દાખલ કર્યો. આ ધારણ એક રૈયત કે જે સરકારને કાંઈ કર આપતી નથી, તે જે સરકારી અમલદાર પાસે કાંઈ રાજદ્વારી બામતપર નહિ, પણ કાંઈ ખાનગી કલ્યાણના લાભ મેળવવા બચતો તેણે ફી આપવી; અને મરકારે ન્યાય આપવો એ ઠીક છે. પણ જમાબંદી આપતા તાલુકદારોને આ રીવાજનિચે દાખલ કર્યો એટલું જ નહિ પણ એ લોભ વધતો જાય છે, તેથી એ વિષે કાંઈ પણ બોલવું જોઈએ એવો અમારો વિચાર છે. મોટાં રાજ્યો કે જેઓને આવો આવો પ્રસંગ જન તો નથી તેઓ આ બાબત ઉપર વિચાર ન કરે તોપણ જે ગરીબ તાલુકદારોને પોતાના સમ્બંધમાં આવી ફરીઆદ વારંવાર ઉત્પન્ન થાય, અને તેથી તેઓના પર પડતા ખર્ચ બાબત વિચાર થવો જોઈએ એ તકરારો જુદા જુદા સમ્બંધમાં તે તાલુકદારો જેઓ જમીનદારી ભરે છે તે અને જમીનદારી ન ભરતી રૈયત વચ્ચેના દીવાની કલ્યાણ જમીનદારી ભરતા પરસ્પર તાલુકદારો વચ્ચેના કલ્યાણ અને વળી તે પણ ગરાસ, ચાસ, અને વારસા હીસાને લગતા અને બીજા લેણદેણ વગેરેના વહેવાર, વેપારથી ઉપજતા કલ્યાણો, પેદેલી જાતના કલ્યાણ કરતાં બીજા જાતના કલ્યાણમાં એક વર્ગ એવો આવે છે કે પ્રજા દાખલ તેઓ સરકારને કાંઈ આપતા નથી. પણ મુરખીપણાથી જે ન્યાયના હક સરકારે ધારણ કર્યો છે, તે હકની રૂએ તેઓ પોતાની ફરીઆદ રજૂ કરે છે અને એવી ફરીઆદ રજૂ કરતા તેણે એ માટે કાંઈ પણ ફી આપવી એ સામે અમારો અવાજ નથી. અમારો અવાજ એની ખરોખરીની ફીનો બાજુએ એ આવતલ તાલુકદારોના વર્ગ ઉપર ન પડવો જોઈએ. તે માટે છે, અને તે બાજુથી તુલન તેઓને મોકળા કરવા અથવા જરૂરીઆત લાગે તો કાંઈ પણ આણું કરવું, વળી એવો પણ એક પ્રસંગ આવે છે કે જેમાં પ્રજા વર્ગ ઉપર એ તાલુકદારોની ફરીઆદ કરવી. પહે એમાં અમારો મત એવો છે કે તેઓને તેમની તાલુકદાર સ્થિતિના લાભ જે ફીના સમ્બંધમાં આપવા અમે ભલામણ કરી છે તે ન મળવો જોઈએ,

જો જામતમાં તો તાલુકદારોએ ફી ભરવી નોંધાવે, પણ તાલુકદારો વચે પગપર ગરાસ અને ગરાસના હુક સખંધીના જે દાવાઓ હોય તેમાંજ તેઓને લાભ આપવો નોંધાવે. તેથી એ ખાતાની આવકમાં કાંઈ વધારો. ઘટાડો નહિ થાય. ઇતસાદે આપવાનો હેતુ પાર પડતાં એ ખાતાના ખર્ચ ચાલે એવી આવક ઉત્પન્ન થાય એવા નિયમો ગોઠવાતા નથી, મળે તે વીચારજ કાઢી નાંખીને રસ્તા જેમ મુગમ અને સહેલા થાય તેજ વિચાર કરવો નોંધાવે. ગરીબ તાલુકદારોની આ ખામત ઉપર પોલીટીકલ એજન્ટેનું ધ્યાન ખેંચી કાંઈ પણ ગોઠવણ થાય તો કરાવવાનું કામ કેળવણીલઈ પસાર થઈ લા રાજ્યોમાંથી કચો રાજ્ય માથે લઈ લેવાસ કરેછે, તે નોંધાવે છીએ તો અમારી નજરતો લીંબડીના એનરેબલ ઠાકોર સાહેબ જસવંતસંગજી તરફ જાયછે.

મન શક્તિ.

(ભાષાંતર કર્તા-ઉમીઆશંકર લક્ષ્મદાસ નેશી)

કુદરત, અક્ષર અને ઉપયોગ એ ત્રણ વસ્તુઓ મનુષ્યમાં પ્રાપ્ત કરનારી છે. અક્ષરને હું તાલીમ કહું છું, અને ઉપયોગને કસરત કહું છું. જો આમાંની કોઈ પણ શાખામાં ખામી આવે તો સદ્ગુણ રૂપી વૃક્ષ જરૂર ક્ષરમાઈ જાય; કારણ કે કુળવાણી વગરની કુદરતમાં ખગ થોડું હોય છે. અને કુદરત વગરની તાલીમ તે કરતાં પણ વધારે નબળી હોય છે, તથા જો આમાંની કોઈ વસ્તુ સાથે કસરત કે અભ્યાસ ન હોય તો તેમાંથી કાંઈ પણ ફળ નિપજે નહીં. કારણ કે જેમ ખેતીવાડીમાં ખેડ વાસ્તે પહેલાં તો ફળદ્રુપ જમીન પસંદ કરવામાં આવે છે, ત્યાર પછી સારા વર્ષિક અને છેલ્લે સારા બીની જરૂર રહેછે. એજ પ્રમાણે કુદરતનો આપણે ફળદ્રુપ જમીન સાથે, આજ્ઞાક ખેડુતનો ગુરૂ સાથે, અને સમજણ તથા વિદ્યાનો બી સાથે મુકામસો કરવો નોંધાવે. આપણા આમાં યદ્ય મરજા પીથગોરસ, એકિડીસ, પ્લેટો અને

ખીજાં જે જે શખ્સો કહાપણની કીર્તી વાસતે યુનાન દશ મુખ્યાર્તી પા
મી ગયાછે, તેઓમાં જે આ ધૈરાણ ન હોતતો તેઓના નામો વિદ્યાલ્યા
સ કરનારાઓમાં વિદ્વાન અને મહાન પુરૂષો તરીકે અમર રહેત નહીં.
તેટલા માટે આચીને મનુષ્ય તરફ ઈશ્વરની કૃપાદ્રષ્ટી ખતાવનારી સ્પષ્ટ
નિશાનીઓછે. આ બધા ગુણો જે તેને બક્ષતામાં આપ્યા છે તે વીના
મનુષ્ય મહાદુઃખી થાત. સદ્ગુણ, ઉદ્યોગ અને કસરતનો રસ્તો મળ્યા
પછી હહાપણ મેળવ્યામાં મનશક્તિની કાંઈ જરૂર રહેતી નથી એમ જે
કોઈ ધારતો હોય તો તે મારા વિચાર પ્રમાણે વિદ્યવતા ખરા ધર્મનો ઓ
ટો ડોળ ઘાલુછે; કારણ કે જે કુદરત પોતાનું કામ ન બજાવે તો મહેન
ત બધી વ્યર્થ જાય, અને આગળ કહ્યું છે તે પ્રમાણે જે કસરત ન હોય
તો કુદરત કાંઈ કામ લાગતી નથી. આગસ મનશક્તિને કઠાવી નાખે
છે, તથા અભ્યાસ તેને તિવ્ર કરેછે. ગમે તેવી સહેલ બાબત પણ આ
બંધુને મુશ્કેલ લાગેછે, અને ગમે તેવી મુશ્કેલ બાબત પણ મનશક્તિનો
સારો ઉપયોગ કરવાથી સહેલ થઈ પડેછે. ઘણી ઘણી બાબતોમાં આ
પણને ખંત અને મહેનતની ખુમી સૌથી સ્પષ્ટ રીતે જોવામાં આવેછે.
વર્ધાદનાનાંનાં ટીપાંઓ કહાણ સંજોમરમર વીંધી જાય છે, લોહું હમેશાં
ઠોકાવાથી ઘસાઈને નહીં જેવું થઈ જાયછે. આ સિવાય ઉદ્યોગ ખીજા બા
બતોમાં પણ પોતાની ખુમી ખતાવેછે; કેળવું જમીન જે કોઈ દિવસ
પણ ન ખેડાય તો તે કંઈ પેદા કરતી નથી. અને (આ પ્રમાણે) કુદરત
થીજ સૌથી ઊત્તમમાં ઉત્તમ ચીજ પણ રાંભાળી વગર સૌથી કનિષ્ઠ થઈ
જાયછે: કયું પ્રક્ષ એવું છે કે જે વધ્યા વગર ફળ આપી શકે? દ્રાક્ષનો
ફળો ફળો ફેલો છે કે જે કંકભ ચક્ર વગર નીકળે ઉત્પન્ન કરી શકે? તુ
બહુ કોમળતાથી શારીરિક બળ નબળું નથી થઈ જતું? માર્દ લો ન
કુસ્તી ન મળવાથી શું તેની મજબુત લુખઓ પાતળી નહોતી થઈ ગઈ?
વળી ઉદ્યોગથી ફૂર ગેડાંને પણ પાળી શકાયછે, અને જંગલી બાજને
પણ મુધારી શકાયછે, તથા મોટામાં મોટા કિલ્લાને પણ પાયમાલ કરી
શકાયછે. થેન્સલીનાએક રહેવાસીને પુછવામાં આવ્યું કે થેન્સલી

વાસીમાં સૌથી નીચમાં નીચ કોણ ગાણાવછે? તેનાં જવાબમાં તેણે કહ્યું.
કે જ્યો (ત્યાં) મુખશાન્તિમાં રહી લશકરી કામેમાં કામ આવતા
નથી તેઓ સૌથી નીચ ગણાય છે. ખરેખર આ જવાબ તેણે ખરેખર
આપ્યો હતો. પણ જે બાબત વિષે, કરારનો ખુલાસો થઈ ગયો છે તે
ના વિષે વધારે શા વાસ્તે બોલવું જોઈએ? (તેથી હવે હું કામાં જોડાવું
જ કહેવું બસ છે કે) રીત, ઉપચોગ, અને કસરત એ જવાન માણસમાં
સદ્ગુણ, લાવનારાં છે, તથા સદ્ગુણ એ તેની પુણ્ય કરનાર છે.

“જોનલિલી”.

—oOo—

પ્રેત વરરાજા.

(એક વાર્તા)

(સાંધણ પાને ૨૨ મેં થી.)

એક વાત કહેતાં કહેતાં જ ઊંઘી ગઈ હતી. ઓરડો કીણાના એક દુ
રના ભાગમાં આવેલા હતો, અને તેની પાસે વાડી હતી. ભત્રીજી બા
રી પાસેના ઝાડો ઉપર પ્રકાશી રહેલ કીરણોને ગમગીન ચહેરે જોતી
હતી. કીણાના ઘડીઆળમાં થોડીજ વાર પહેલાં બાર વાગ્યા હતા.
આ વંખતે વાડીમાંથી આવતો ધીમે ગાયનનો અવાજ તેને કાને પ
ડ્યો, તે બીજાનામાંથી ઉડી અને બારી પાસે જઈ ઊભી. ઝાડના છાયા
માં એક ઊંચા માણસની આકૃતિ તેની નજરે પડી, અને જરા વધા
રે નિહાળીને જોતાં તે કોણ હવું તે પાણ જણાયું. અરે પ્રભુ! તેતો
પ્રેતિક વરરાજા પોતે હતો. થોડીવારમાં તેણીએ એક ચીસ સાંભળી,
અને પાછું ફરીને જુએ છે જોડલામાં તો તેની ફર જ ગાયનના
અવાજથી જથ્થત થઈને તેના પાછળ આવીને ઉભી હતી તે મુઠંગાન
થઈને તેના પગ આગળ પડી જસારે તેણીને ફરીથી વાડી તરફ જોડું
દ્યારેતો પ્રેત ગુમ થઈવું જણાયું.

એ સ્ત્રીઓમાંથી ભત્રીજી કરતાં ફેરવે દીલાસાની વધારે જરૂર હતી. ભત્રીજીતો પોતાના આશકના પ્રેતને જોઈને ખુશી હતી. માનસિક ખુશ સુરતીના તેમાં આભાસ દેખાતો હતો. એક કામ તૃપ્ત મુગ્ધાના પ્યાર તૃપ્ત કરવાને માણસનો પડછાયો અશક્ત છે, એ ખરું; પણ જ્યારે વસ્તુ પોતે મળી ન શકે ત્યારે તે (આભાસ) પણ દીલાસો લેવા જોગ છે.

ફેરવે કહ્યું કે હું કદી એ ચોરડામાં સુનાર નથી. ભત્રીજીએ આ પહેલીજ વખત આડા ચાંડીને કહ્યું કે ‘અને હું પણ એ ચોરડા સિવાય બીજા કોઈમાં કદી સુવાની નથી.’ અને તેથી કરીને બીજે દહાડે તેણીને એકબીનેજ સુવું પડ્યું, પણ ભત્રીજીએ ભૂતની વાત કોઈને નહીં કહેવાતું ફેર પાસેથી વચન લીધું, કારણ કે જો એ વાત જોરનવા જાણવામાં આવેતો જે ચોરડા ઉપર તેના આશકનું પ્રેત ચીકી રાખતું હતું તે ચોરડામાં સુવાની મજાથી તેને દુર રાખવામાં આવે.

તે ઘરડી સ્ત્રી (ફેર) ચમત્કારી વાતો કહેવાને ઘણીજ આહતી અને ભૂતની વાત પોતેજ પહેલાં જાહેર કરવામાં તે મગરૂરી માનતી, તેથી તે કેટલા દહાડા વચન પાળત તે કાંઈ ચોક્કસ કહેવાતું નથી. તોપણ સ્ત્રી માન્યતાના એક અજ્ઞા દાખલા તરીકે આતો જાહેર થયું છે કે તેણે એ વાત એક અઠવાડિયા સુધી કોઈને કહી નહીં. જે વખતને અંતે “કંન્યા ક્યાંય જડતી નથી અને સુવાનો ચોરડો ખાલી છે” એ વી નાસ્તા વળતે ખખર આવવાથી તે પોતાનાં બંધનમાંથી મુક્ત થઈ. કંન્યાનો ચોરડો ઉઘાડો હતો. બીજાના ઉપર કોઈ સુવું હોય એવાં કાંઈ ચિન્હો નહોતાં, બારીઓ ખુલી હતી અને, તે નાશી ગઈ હતી. !!

આ ખખરથી કીલામાં જે અચંબા અને સંતાપ ફેલાણા તેના ખ્યાલ તો જેઓ મોટા માણસના હુ.ખથી તેના મોંઝામાં કેવો શોર બકોર થઈ રહે છે, તે જાણતા હશે તેમને આવશે. ગરીબ સગાંઓ પણ ખાતાં ખાતાં એક ઘડીભર અટકી પડ્યાં. દરમ્યાન ફેર, જે આ ખખર સાંભળીને દીંગ બની ગઈ હતી તે પોતાના હાથ મચડીને બાંધી ઉઠી, “અ

એં ભુત-હા એ ભૂતને જોને લઈ ગયો હશે એમાં કંઈ શક નથી."

તે દખાવ તેણે વાડીમાં દીકા હતો તે તેણે હુકામાં વર્ણવી દખા
હયો અને ફરીથી કહ્યું કે ભુતને લઈ ગયો હશે, જે ચાકરોએ આ
વાતને દેકો આપ્યો, કારણ કે તેમણે મધ્ય રાત્રે પર્વત તરફ જતા ધો-
ડાનાં પગલાંનો અવાજ સાંભળ્યો હતો અને સઘળાએ એ વાત કબુલ
રાખી કારણ જમીનીમાં આગળ એવા દાખલા બનેલા છે એવું એ દ
શના જુના ઇતિહાસના પ્રસ્તરોમાં લખેલું હતું.

બીચારો ખેરન આથી કેવી દયા ભરેલી સ્થિતિમાં આવી પડ્યો હશે
તે અવર્ણનિય છે. એક ખારા બાપને અને કેટ્રનૌલેનખર્જના પ્રખ્યાત
ગૃહસ્થને થ' આ ધોકું ફાટ્યું હતું? ખંતો પ્રેત તેને કબરમાં ઘસડી ગયો
હતો. અને કંતો કોઈ ભુત તેને લઈ ગયો હતો, તે સ્વાભાવીક રીતેજ ગાં
ડા જોવા થઈ ગયો, નોકરોને પર્વતોની દરેક ખીણમાં શોધ કરવાનો હુ
કમ કરવામાં આવ્યો. ખેરન પોતે પણ લાંગ ખુટો ચડાવી કબરે તલવા
ર લટકાવીને જવાની તૈયારી કરી; પણ અંટસામાં એક નવા ભુત
ને જોઈને તેને અટકવું પડ્યું. એક ઘોડેસ્વાર ચહવર્તમાન એક સ્ત્રીને
ધોડા ઉપર કીણા તરફ આવતાં તેણે જોઈ, તે ઉતાવળથી કીણા આ-
ગળ આવી; ઘેડા ઉપરથી ઉતરી પડી અને ખેરનને પગે પડી, તે તે
ની ખોવાંએડી દીકરી અને તેના સાથી તેના પ્રેત વર હતો!! ખેરનતે
દીકરા બની ગયો. તેણે પોતાની દીકરી અને તેના વર તરફ જોયા
કીધું અને પોતે જાત્રત અવસ્થામાં છે કે નહીં; તેના ઘણા શક લાવવા
લાગ્યો. જમાઈ પણ ભૂતની દુનીયામાં જઈ આવ્યા પણ દખાવમાં
ઘણા સુધરી ગયા હતા. તેના પેટમાં ભભકાર અને તેના જીવન
રીતે શોભા કારક હતો. તે પોતે પણ કીકા અથવા દીકરાગીર દખાતો
નહોતો, અને તેના સુંદર ચહેરા જુવાની સુરખીથી પ્રકાશીત દખા
તો હતો, અને તેની મોટી કાગી આંખમાં ખુશી વ્યાપી રહી હતી.

આ બધા બેદના પડદા તરતજ ખુલે થયો. આ પહેલવાને પોતા
ને સરહારમેનવાન સ્થાનકેન્દ્રીય તરીકે જાહેર કીધો. તેણે જુવાન કા

ઉન્ટ સાથે પોતાના મળવાની વાત ! હી જાણવી. તેના મરણની દુઃખ દાયક ખબર કહેવાને તે આવ્યો હતો, પણ ખેરનના ભાષણથી તે કેવી રીતે કહી ન શક્યો; ખીજી વખતે તેણે કહેવાને પ્રયત્ન કર્યો; પણ કન્યા સહિત ઝાંઝિના આવવાથી કવો રીતે તેને ચુપ રહેવું પડ્યું; એ બધું તેણે કહી આપ્યું. કન્યાને જોઈને તે તેના ઉપર કેવો મોહિત થયો હતો, અને તની સોખતમાં થોડા કલાક કાઢવાને તેણે કેવી રીતે ભૂલને ખુંજે મહોડે ચાલવા લીધી, તે તેણે જાણવું. તેની (ખેરનની) ભુતનો વાતોથી આગળ જાણાવેલી વીચીત્ર રીતે નીકળી જવાના વિચાર તેને સુઝ્યો, તે પહેલાં કેવી રીતે પાછા જવું એ વીધે તે કેવો ગુચવાણમાં પડેલો હતો, તે તેણે જાણવું. કુટુંબ કંઈઆથી કરીને તે કેવી ગુમ રીતે આવતો—તે ચુપાઈ સ્ત્રીની ખારી પાસે વાડીમાં તે કેવી રીતે ભમતો—કેવી રીતે તેના પ્યાર આરાધતો હતો—કેવી રીતે તે મેળવ્યો હતો—અને દુકામાં તે મોકુનાને તે કેવી રીતે પરણ્યો હતો—એ સઘળું તેણે અથ ઇતિ જાણવું.

ખોજે પ્રસંગે ખેરન એકનો એ થયો નહોતો, કારણ પોતાની પીતા તરીકેની સત્તા, અને કુટુંબી કંઈઆ જાળવી રાખવાને તે ખાતી હતો; પણ તે પોતાની છોકરીને ચહાતો હતો. તેણે તેને હમેશાં માટે ગળે લીધારો હતો; અને તેથી તેને પાછી જોવાથી તે અત્યંત ખુશ થયો હતો; અને જો તેના વર પ્રતિકુલ ઘરનો હતો તો પણ ઈશ્વરકૃપાથી તે ભુત નહોતો! સ્ટારકન ફેસ્ટે પોતાને મરી ગયેલ માણસ જાણવીને તેની જ મશકરી કરી હતીતે તેના સત્યતાના વીચારને અનુસરતી નહોતી. તોપણ એવી ખામતોમાં કાંઈ બીજો ઈલાજ નહોતો, એમ ઘરડા મીત્રેએ તેની ખાતી કરવાથી તે શાંત થયો.

મુંબાઈનો ગવર્નર---કચ્છ અને કાઠિઆવાડનો મુસાફરી.

મુંબાઈના નામદાર ગવર્નર સર, જેમ્સ ફ્રેન્ચિસને સૌંધની ખાસ અંગ્રેજ હકુમતનો કિતારો છોડી, કચ્છ અને કાઠિઆવાડના પ્રદેશમાં ફરી, ભાવનગરથી સિમર રસ્તે ખંભાતનું દશી રાજ્ય જોઈ પાછા અંગ્રેજ રાજ્યમાં દાખલ થયાછે તે સંબંધી અવલોકન કરી વિચાર આપવાનું કામ અમને અગત્યવાળું દીસેછે.

કચ્છના રાજ્યો સાહેબને રાજપદ સોંપવાની અને રાજ્યદારો મુસાફરોની, અરસ થરસ થવા જોગ આવકારેની, ભાષણો અને માનપત્રોમાં ત્રિઠાં અને વિદેકી વાક્યોની રચના ઊપર અમે વર્ણન નહીં આપીએ. એ બધું એ પ્રસંગે થવુંજ જોઈએ, અને ને થયું; પરંતુ એ વે પ્રસંગે થતા ઉપદેશો, માનપત્રોમાં માગણી કરવાની બાબતો, રાજ્યકારકોદીની ભવિષ્યની ઉમેદો, અને તે ઊપર મગતા દિલાસાઓ તરફ વધારે આતુરતાથી ધ્યાન ખેંચવું જોઈએ. હાલ મુંબી રાજ્યો સાહેબની સગીર ઉમરમાં કચ્છની કીર્તી, કુશળતા, આબાદી, મુદારો વધારે એ બધું પ્રસિદ્ધ દિવાન બહાદુર અને તેમની સલાહકાર કૌન્સીલના કાર્યનું પરીણામ ગણવું જોઈએ; પણ એક રાજ્ય લેખે હવે એ રાજ્ય આબાદીમાં, મુદારામાં, રાજ્યકારભારમાં, તેની આગલી સ્થિતિમાંથી દેટલું પાછું આગળ વધે છે એ જોવાનો વખત હવે પછીના કામો ઊપર રહ્યોછે; પરંતુ થયેલી કારકોદી એક દર્શિ, રાજ્યના સંબંધમાં વડોદરા કરતાં વધારે ક્ષેત્રગંદ નિવડીછે, એમ કહેવામાં કાંઈ હરકત નથી. મુજ વિધવના સંબંધથી આ બાબત જરા ઈજાવદી પડે છે એમ લાગે, પરંતુ નામદાર ગવર્નરની મુસાફરીના સંબંધમાં તે બાબતનો સંબંધ હોવાથી અમે દાખલ કરીએ. કચ્છના સંબંધમાં એવી બાબતો છેડી ને સરકાર અને રાજ્ય કાંઈ જોગો વિચાર જોડવી હિતચાત્ર કરે તો એ રાજ્ય કાંઈ જીતીજ ખુશીમાં આવે. હાલના જમાનામાં તાર અને રેલવે

એ વેળાના મુખ્ય સાધન ને ગણાય છે, એ બંનેના લાભ આ દેશને નથી. એની અગત્ય નથી નામદાર ગવરનરે જાહેર કરી કે નથી તે જરૂરીઆત કચ્છ રાજ્ય અને પ્રજા તરફથી દખાવવામાં આવી. વેપાર વ્યવહારમાં એ સાધન બહુ જરૂરનું છે એ માટે અંમે યોગ્યતા નથી; કારણ કે એ વાત એટલો ખુલી અને અનુભવસિદ્ધ થઈ છે કે તે માટે વધારે સમજની જરૂર નથી. કચ્છનો સમગ્ર બહાર દેશાવર સાથે એટલો બધો છે અને ત્યાંના લોકોનો એટલો બધો ભાગ બહાર છે કે તેઓને ને વખતમાં દરીઆઈ રસતાની મુસાફરીથી બને નહીં તે વખતમાં ત્યાં જવા આવવાને ને મુશ્કેલી અને હરકત છે. તે જનાર આવનાર સિવાય બીજાઓને થોડો અનુભવ હોય; તોપણ ધારણા કરી શકે તેવી બાબત છે. એવાં સાધનની ગેરહાજરી ખુદ નામદાર ગવરનરનાં સમગ્રમાં, જેની અધીખનાના કુખ્ય ભરેલાં મરણ પ્રસંગે કેટલી ભારે થઈ પડી હતા તે ખુલ્લું છે.

તેમ છતાં એ વિષે અને તે પણ ને દેશમાં નામદાર ગવરનર પોતે એ ત્રણ વખત જઈ અનુભવ મેળવવા છતાં કાંઈ ન થાય ત્યારે ક્યારે થશે તે સમજતું નથી. શું મુસાફરીમાં એ બાબત ઉપર ધ્યાન આપવા નામદાર ગવરનરનું કામ નહોતું? આ એ બાબતથી કચ્છના સમગ્ર ની વાત હાલ પડી મેલીએ અને કાઠીઆવાડમાં આવીએ તો ત્યાં પણ પરસ્પરની મુજાકાત, પરાણાગત અને મિઠાં ભાવણે સિવાય બીજી સારવજનીક બાબતમાં આ મુસાફરીથી કાંઈ લાભ ભરેલું પરીણામ મળ્યું નથી. સારી સ્થિતિના, મોટી આગકના રાજ્યોને નેવાથી, મોટાં કામ કરવાની ઊદારતાથી આપ્તા દેશની સ્થિતિ વિષે વિચાર કરી શકાય નહીં.

કર્નલ વોલરની કાઠીઆવાડના સમગ્રની ખુબી એજ છે કે સરકાર સાથેના સમગ્રમાં વહેવાર જોડવાને એ લાક્ષણિકતાએ અડતા ઉતરતા રાજ્ય તરફ લક્ષ આપી, કોણ કરારમાં અને અગત્યતાના વચનમાં કાંઈ પણ તક્ષિત રાખ્યો નથી. જેટલાં અમયતા અને વચનમાં, લુનાગઢના

નવાબ સાહેબ અને જામનગર, ભાવનગરના મહારાજા સાહેબજી, તેટલાંજ અમથ વચન કર્તવ્ય વોકરે એક ગામના તાલુકદારને આપેલ છે, પરંતુ આજે એવા એક ગામના તાલુકદારની સ્થિતિ શું છે તે ઉપર કોઈનું ધ્યાન નથી. શું એવી સ્થિતિ જાણવા નામદાર ગવર્નરનું કામ નહોતું? અફીણ અને મીઠાના બંદોબસ્તની અસર પ્રજા વર્ગમાં કેવી છે એ કોઈજાણે. મોરબીના દરબારે કરવા ધારેલા રાજકોટનો દ્રામ્બે વધારે ઉપજોગી છે કે વઢવાણથી મોરબી સુધી રેલવે લઈ નઈ કરાઈની સરહદ વવાણીએ મેળવી કચ્છમાં રેલવે વધારવો એ વધારે ફાયદાવાળું છે તે વિચાર કોણ કરે, અમારી જાતી વીનંતી છે કે સરકારી અમલદારો કરવા સાથે આવા કામોની પોતાની ફરજ ઉપર ધ્યાન આપે, ત્યારેજ તે મુસાફરી લાભ વાળી ગણાય. નહીં તો ફોગટના ખરચવાળીજ ગણાય. જે વસ્તુ વરસને અંતરે નાહક રાજાઓ-કાકોરોને માથે ખરચના જોએ નાંખવો અને એ જોખના બદલામાં કંઈ પણ સંગીન લાભ ન કરે ત્યારે આપણે તો એમજ સમજવું જોઈએ, કે ગવર્નર અને ખીજા સરકારી અધીકારીઓ માત્ર હવે ફરબદલ કરવા, અથવા તો શિઆજાની મોશમમાં મુસાફરીને નામે મોજ મળ જોગવવાનેજ નિકજો છે આવી મુસાફરીથી દેશને અને દેશીઓને કશા લાભ નથી.

દેશા ચાલ.

લાખાંડની વિવાહની રીતિ.

લાખાંડમાં જો કોઈ મનુષ્ય કોઈ કન્યાના માખાપ તથા સગાંબહેનાં ના અભિપ્રાય વિના તેની સાથે લગ્ન કરે તો, તેનું નિશ્ચય મૃત્યુ કરવામાં આવે છે. લાખાંડની વિવાહની રીતિ ઘણી આશ્ચર્યકારક છે. લગ્નના પહેલાં સગાં વહાલાં બંધુ બાંધવની સામે વર કન્યાને દાડાવે છે. લગ્ન કરનાર પુરુષ અને તેની પસંદગીવાળી કન્યાને પહેલાં સગાં વહાલાંની આગળ લાવે છે; ત્યાર પછી થોડી જગ્યા મુકરર થયા પ-

છી દાડવાનું શરૂ થાય છે. કન્યા વરની ઘણી દુર આગળ વધેલી હોય છે, એટલો આગળ હોય છે કે ઈરછા પુર્વક પકડવા ન આપ્યાથી વર દાડીને કન્યાને પકડવામાં કદિ શક્તિમાન થતો નથી. જો વર કન્યાને પસંદ ન પડે તો તે તેને પકડવા દતી નથી. કન્યાને ઝાલી ન શક્યાથી વિવાહ સમ્પન્ન ભાગી જાય છે. પહેલાં કન્યા વરની મોહો-ખત જોવાને માટે વેગથી દાડવાનો આરંભ કરે છે, પરંતુ વર મન ગમતો હોય તો દાડવાનો છેડો લાવવા પહેલાં નાના પ્રકારની ઇસના કરીને પકડવા દે છે. લાપસંક દશમાં એવી રીતે વર-વહુ પસંદ કરવાનો ઉપાય હોવાથી ત્યાં વિવાહિતા દંપતિ સુખમાં રહે છે.

ચીનાની માતૃભક્તિ.

એક ૪૦ વર્ષના ચીનાની બુઢીમા જીવતી હતી. બુઢી ઘણી ઉચ્ચસ્થ ભાવવાળી અને મધ્યે મધ્યે પુત્રને મારતી. પુત્ર મોટો હોવાથી તે વિશેષ સહનશક્તિવાની સાથે માતાનો માર મહન કરતો હતો એક દિવસે તે માણસને માતાએ ઘણો માર્યો. બીજે દિવસે તેના એક બંધુ તેની મુક્તિ કાત કરવાને આવ્યો. આવીને જુએ છે તો પોતાનો બંધુ ઘણો અસ્થિર થઈને રહે છે. તેનું કારણ પુછ્યાથી તે માણસે ઉત્તર આપ્યો કે “ભાઈ મારી મા પહેલાં જોવા બળથી મને મારતી હતી, તેના અડધાં બળથી તે કાલે મારી શકે નહિ, માનું આસ્તે આસ્તે બળ કમ થાય છે. તેથી હવે જલદી મરી જશે.”

પ્લાહોનાંગા તાયફાવાલામાં મરણની ક્રિયા.

એક યુરોપીઅન કહે છે કે—

“તા-૨૧ મી ફેબ્રુઆરીને દીવસે સાંજે નાગા તાયફાના એક જુવાનની મૃત્યુ કિંમતારા જોવામાં આવી હતી. તાવના રોગની પીડાકારી જે દીવસ બોગવ્યા પછી તે મૃત્યુ પામ્યો હતો. મરનારના રહેવાના ઘરની

પડોશની જગ્યાએ તેને માટે લગભગ છ ફિટ જેટલી ઉંડી કુખર બનાવવામાં આવી હતી. મરનારના શબને ત્યાં કપડાઓમાં વિંટાળી લઈ; ઢાંકણ વગરની અથવા એક ખુસી મઠાંની પેટીમાં મુકવામાં આવી અને પછી એ પેટીને કુખરમાં ઉતારવામાં આવી હતી. તેની આગમ્ય મરનારના દરેક મિત્રે પોતાના હાથમાં એક ઢાંકણ તથા ભાલાઓ લઈ કુખરવાળી જગ્યાની આસપાસ નાચી કૂદી શ્રોત્ર પોકાર મચાવી મુક્યો. એ વેળાએ તેમની આંખોમાંથી આંસુની ધાર વહેતી હતી, વળી ત્યાં હાજર થયેલી સ્ત્રીઓએ પણ કાંઈ એકો શ્રાવ પોકાર કીધો નહોતો. તેઓ પોતાના હાથો લાંબા કરી, આસપાસ જમીન પર પોતાનાં કપડાં આકાશી દાડતી ફરતી હતી. મરનારના શબ વાળી પેટીને કુખરમાં ઉતારવાની રીત રસુ થતી હતી; તેવામાં સ્ત્રીઓએ દાડતાં આવી તેને રોકી શકવાની કોશિશ કરી હતી. એ પેટી છેાટે નજર આગળથી. અણુદીઠ થઈ હતી, તે વેળાએ અતિ ઘણા શોકાતુર પોકાર થયો હતો તે પોકાર સાંધે હાજર થયેલાં સઘળાંઓ એક અગાળે બોલ્યાં હતાં કે—“તમે તમારા માત પિતાનો ફક્ત રીત રસમ મુજબ આજ્યા છે માટે તમારે કોઈ પણ રીતનો અંદરો રાખવો નહિ; તથા વળી ઉદાસ થવું નહિ. જો કે તમે મરાણ પામ્યાછો, તો પણ હોમને સુખી રહેવા દા. પરમેશ્વરે તમારી ઉવર મેહેર માનો નહોં કીધાથી જો કે તમે મરાણ પામ્યાછો, તો પણ તમારે કોઈ પણ પ્રકારે ફીકર ચિંતા કરવી નહિ.”

પેટીની અંદરની બાજુએ તથા મરનારના શબના જમણા હાથ પર બે ભાસા તથા એક બાજુ હથિયાર મેલવામાં આવેલાં હતાં; ત્યાર બાદ પેટીનું ઢાંકણ બનાવવા માટે બે મોટા ચપટા પત્થર વાપરવામાં આવ્યા હતા; અને વચે વચે સંભાળ ભરેલી રીતે કાંકરીઓ થી પુરી સીધામાં આવો હતી. એટલી ક્રિયા પુરી થયા બાદ ત્યાં હાજર થયેલા મરનારના મિત્રોએ રડવા પીટવાનું કામ એકાએક બંધ પડી પોતાની આંખોમાંથી વહેતાં આંસુ લુઈ નાંખી ઘણા ગંભિરપણે આગળ વધવા માંડ્યું હતું. જ્યારે પોતાના લગાવક મિત્રો ભાસા સાંધે તે

જગ્યાએ હાજર થયા હતા, ત્યારે સુધરેલા દેખાવનો એક નાગો ગ્રહસ્થ યોતાની છત્રિ સાથે ત્યાં આવ્યો હતો. ગંભીરપણે તે કબરનું ઢાંકણ બંધ કરી, તેઓ સમ્રાજા તે જગ્યાએથી પોત પોતાને મથકે પાછા ફર્યા હતાં.

નવાદના નમુના.

“એક દેડકાનું તપ” માણસના તપ કરતાં વધારે નવાઈ જણાવેછો! મોનશીયર મોર્નેલીએક નામના એક પ્રખ્યાત દ્રેન્ય પદાર્થ શાસ્ત્રીવેતાએ સને ૧૮૭૯ ની સાલમાં એક જીવતા દેડકાને કાળા પથ્થરમાં ખાસ બનાવેલ એક ખાડામાં પુર્યો. ખાડાનું મોઢું પવન પેશી ન શકે એવી રીતે ચુનાથી બંધ કરવામાં આવ્યું. તે દેડકા સાથે કાંઈ પણ જાતનો ખોરાક ચુકવામાં આવ્યો નહોતો. આ પથ્થરને પછી પારીસના ખુદરતી શાસ્ત્રને લગતા સંગ્રહસ્થાનમાં મુક્યો. ગયા જુન મહિનાની ૭ મી તારીખે એટલે પાંચ વરસ પછી મોનશીયર મોર્નેલીએકે તે દેડકાને પથ્થરમાંથી બહાર કહાડતી વખતે પોતાના મિત્રોને બોલાવ્યા. દેડકો જીવતો નિકળશે કે નહિ તે જાણવાની એકલા થયેલા લોકોની આતુરતા કાંઈ જેવી તેવી નહોતી, પણ જ્યારે ચુના ઉખેડીને તેને બહાર કાઢ્યો અને તે જીવતો માલમ પડ્યો ત્યારેતો તેમની અભયખીનો પાર રહ્યો નહિ. અરધી કલાક સુસ્ત રહ્યા પછી તે આસપાસ કૂદવા લાગ્યો!

ચિત્રમાં નાટકનો હુત્તર કેવી રીતે દાખલ થયો, તે વિષે ચિત્રના આમાં એક અભયખો ભરેલા વાત ચાલે છે. કહે છે કે આદમો સદી-માં થઈ ગયેલા ચિત્રાઈ શાહનશાહ “મીનવાંગી” એક રાત્રિએ સ્વપ્નામાં પોતાને ચંદ્રની આસપાસ મુશાફરી કરતો જોયો. તેણે એ વેળાએ કેટલાંક ખુબ સુરત માણુશોને સુંદર પોષાકમાં રાજ થઈને, નાચરે ગ વગેરે ગમતી કરતાં જોયાં. સહવારે સ્વપ્નામાંથી જાગીને રાજાએ વિચાર કર્યો કે એ સ્વપ્નામાંના બનાવોની નકલ પોતાની રાણીને દેખાડાવવી. શાહનશાહને પોતાની રાણી બહુ પ્રિય હતી, અને તોણીને આનંદમાં રાખવાને તે બનતું કરતો હતો, આથી પોતે જેવું સુંદર સ્વપ્ન જોયું તેવાજ આખેહુબ દેખાવ તેણીને દેખાડવાને ખુશ કરવાને તેણે બનતી મહેનદા કરી. તેણે પોતાના બગીચામાં એક તખતો ઉઘો કરાવ્યો, અને તેને શાણુગારીને અચ્છી રીતે તૈયાર કીધો. પોતાના ઉમરાવોના નાનાં છોકરાઓને સુંદર પોષાકો પહેરાવીને તેમને

તેણે ખેડાડીઓ બનાવ્યા, અને પેતે સ્વપ્નામાં જોએલી ગમતો, તેમની પાસે લજ્જો બતાવી, તે વખતથી ચિત્રમાં નાટકોનો પેદા થઈ ગયો. વચમાં લોકોને શોખ નાટકો ઉપરથી ઊતરી ગયો હતો, અને શાહનશાહ "મીનવાંગ" ની દંખસં કરેલી નવી ગમત તમામ પડતી મેલવાની અગ્રીપર આવી હતી, પણ એટલામાં "તોન," "તા" અને "ચંગ" નામના ત્રણ અતો સરસ નાટક કર્તાઓ પેદા થયા અને નાટકનો હુન્નર ખિલવ્યો, એના માનમાં આજુબુધી ખાસ તહેવાર પાળીને, ચિત્રાઓ તે દહાડે નાટકો કરેછે.

સોનેરી શબ્દો.

મહેરબાની બક્ષવાની અથવા કૃપા કરવાથી ઉપજતી એક ખુશાલી કરતાં દુનિયાનો ખીલ ખુસાલીઓ હસકીછે.— હરમદ.

૦૦

કવચિત્તજ કદી કોઈ જ્ઞાન સંપાદન કરીને તેના સારાં ફળ ખીલને ચખાડવાને માટે નહીં આપવામાં આવ્યું હોય. આ મૂલ્યાવાન જવાહીર (જ્ઞાન)નું તૂર ગુપ્ત રહેવાથી જનું રહેછે.— ખીસપહોલ

૦૦

સંતોષોમન આ દુનિયામાં માણસ લોગની શકે એવું મોટામાં મોટું સુખછે; અને જો હાલની જ દગીમાં તેનું સુખ તેની મરજીઓને વશ કરવાથી ઉત્પન્ન થાયતો હવે પછી તે સુખ તેને ઉપસી ઇચ્છા પુરી પાડવાથી મળશે, એડીસન.

૦૦

શક્તિને પેતાને પણ નમ્રતાના કરતાં અડધું જગ નથી.—લીહન્ટ.

૦૦

સારી રીતભાત સદગુણની છાંયાછે.—સીકની સમીધ.

૦૦

નિષ્ફળ પ્રદાવસ્થા કરતાં વધારે ધીઃકારને પાત્ર ખીલું કાંઈ નથી. માટે આપણા જ દગી ફજદાયક થાય તે સારૂ આપણી યુવાવસ્થામાં અવલોકન સાથે વિદ્યા રૂપી મોર આવવો જોઈએ; કારણ કે આડને જો વસંત રૂપમાં મોર ન આવે તો શરદ ઋતુમાં તે આડ ફળે નહીં. ખીસપહોલ.

૦૦

સખાવતપણું એ સાર્વત્રીક જગતનું કામ છે. કે જેના કોઈ કોઈ વખત મહાવરો રાખવાને દરેક માણસનો સત્તામાં છે. બરોબર હેતુથી બાબતને જે કંઈ જાતી મદદ આપવી એ સખાવતપણાનું કામ છે. અને ભાગ્યેજ કોઈ માણસ અશક્ત પશુની હાલતમાં હરો કે જેથી કોઈ પણ પ્રસંગ ઉપર પોતાના પાડોશીને કાયદો કરશે નહીં. જે ગરીબને દુઃખમાંથી છોડાવતો નથી તે અન્નહુપાને યોગ્ય આપે છે; જે દરદી આગળ હાજર રહેતો નથી તે દુષ્ટ માણસને સુધારે છે. જે પોતે જાને થોડી મદદ કરે છે, તે પણ સખાવતપણાનું કામ બાજવે છે. જે ગરીબનો યાચના પુરી પાડી શકેતો નથી, તે બીજા માણસો કે જેનો પાસે વધારે આપવાનું છે તે લોકોને યોગ્ય કરીને પણ તેઓની ધર્માર્થના ઊસ્કેરી આપે તે પણ ધર્મનું કામ કહેવાય છે; એક વિધવા સ્ત્રી ગુમવાનની પેટીમાં પોતાથી બનો શકે તેટલું મુકી જાય, અને ગરીબ માણસ તરફના માણસને શિતળ જગતનું પ્યાલું (પાન) આંજી આપે તે પણ સાર્વિક.

જોતસન.

૦૦

દયા અને ધીરકારની વચ્ચે આ એક તફાવત છે. દયા એ વારંવાર ખુલ્લી રીતે કબુલ કરવામાં આવે છે, પણ ભાગ્યેજ લાગે છે. ધીરકાર એ વારંવાર લાગે છે પણ ભાગ્યેજ ખુલ્લી રીતે માન્ય કરવામાં આવે છે.

૦૦

દરેક માણસ ખુલ્લી જાણે તે તેને કરવાનું છે. દરેક માણસ જે દાંડ મુક કરવામાં વાર લગાડે છે તે જીત મેળવવાને ખુલ્લ કરે છે.

જોતસન.

૦૦

દેટલાક દુર્ગુણો પોતાના હાથમાં તરવાર રાખે છે, અને માણસને તે ના વખત પહેલાં કાપે છે.

જેરોગીદેઈસર.

૦૦

આપણી જીવનનીના વરણો ભવિષ્યને સાફ ખબરનો એકઠો કરવામાં અને ઇશ્વર જે માણસને આપણી ધર્મના નજીકના અને સહચી બહાણા સરજેલા છે, તે માણસોની મંડળીમાં પ્યાર વધારવાને, બુદ્ધિનું ખેડાણ કરવાને અને ઉપાયોગી જ્ઞાન મેળવવાને સામવામાં આવે તો આપણી જીંદગી ધણી આપણી જીવનની જામીનગીરી

કચ્છના મહારાવ તખ્ત નશીન થયા તે સંબંધી. ૪૭

ની જરૂર નથી. ધર્મ, સદ્ગુણ, કહાપણ અને સારી બાબતોના શોખ એ
એક બચાવનાર અથવા રક્ષણ કરનાર અને દારનાર તરીકે થઈ પડે છે.
મીસીસપ્રમ,

૦૦

જે કોઈ એકદમ વધારે કરવાને તક જુએ, તે નકામી ઈચ્છાઓમાં
પોતાની છદ્મી ગુજારે, અને આખરે પોતાની નીરૂપયોગી ધારણાને
સારૂ તથા નકામી આતુરતાને સારૂ દિશગીર થાય છે. ઇંડપ્ર

૦૦

સ્વેચ્છા એટલી બધી જલદ અને ચાલાક છે જે સંસારને ભાગીને
કડકા કરી પછી બેસવા સારૂ બાજી બનાવે છે. રોસીલ,

—000—

કચ્છના મહારાવ તખ્ત નશીન થયા તે
સંબંધી.

(સવૈયા એકત્રીસા.)

ઝોગણીશે ચાગીસની ઉત્તમ, શ્રાવણ વદિ પાંચમ શ્રીકાર,
પ્રતાપવંતા પશ્ચિમ પતિને, એ દિન મળ્યો ઉત્તમ અધિકાર;
ધરણી પતિએ ઉસદ, ધરીને. અપાર રચના કીધી આજ,
જગન જેવી રચના જોવાને, મુંબાઈના આઠ્યા મહારાજ.
અદારસો ઝોગણી અજો, માસ નવેંબર નકી મનાય;
ચાર તારોખ સૌદમી કેરી, વિવાહોય એવો વરતાય;
તખ્ત નશીન થયા તૂટ તેપર, તમામ રચના થઈ તૈયાર,
ખુશી રહેને ખૂમ ખલકમાં, ખુદાવંત શ્રી રાજેગાર.
વિધ વિધ આ વાળાં વાજેને. આજે આવે ખુશી અવાજ;
ગાદીપર બેઠા ગુણવંતા, મહારાવ શ્રી ગરીબ નિવાજ;
સત્તા આજ, રા'ને સોંપીને, સતોષી કિંદની સરકાર,
ખુશી રહેને ખૂમ ખલકમાં. ખુદાવંત શ્રી રાજેગાર.
મહા પ્રભુની પૂર્ણ મવાધી, પાઠ્યા રૂડો રાજ પ્રસાદ,
મહારાવના મહાન મુલકમાં. વરસ્યો હોંસ તણો વરસાદ;

પાર વિનાના રાવ પ્રજાના, પડ્યા આજ મનમુગ્ધા પાર,
 ખુશી રહેને ખૂબ ખસકમાં, ખુદાવંત શ્રી રાજેંગાર.
 દિવાળીથી દશ ગણો દિશેને, વિવાથી દિવસ સરસ વરતાય
 પરમ પ્રફુલ્લિત થઈ પ્રજાને. ગુણના ગીત કવિ મગી ગાયા
 રચના રચી રિઝવવા રૈયત. ભુજ નગરમાં ભગકાદાર.
 ખુશી રહેને ખૂબ ખસકમાં, ખુદાવંત શ્રી રાજેંગાર.
 મહારાવ ખેંગારજી મોટા, મોટી કિરતિ જોની મનાય,
 વડી બહાદુરીને વટમાં, વડા રાવ હંજુએ વખાણાય;
 પરાક્રમિ પુર્વજોની પેરે, સના ચલાવોને શ્રીકાર,
 ખુશી રહેને ખૂબ ખસકમાં, ખુદાવંત શ્રી રાજેંગાર.
 સાફ કરો ઇન્સાફ સકળનો, શાંત ક્ષમાનો પહેરી સાજ,
 રાજનીતિમાં કુશળ રહીને, લાખો ગણી વધારો લાજ,
 પ્રજાપાળ ભૂપાળ પ્રજાને, પાળો પરમ ધરીને પ્યાર,
 ખુશી રહેને ખૂબ ખસકમાં, ખુદાવંત શ્રી રાજેંગાર.
 ગુજરાતીમાં ગ્રંથ ગુથાવો, પઢેન પંડિત રાખી પાસ,
 પરાક્રમિ પૂર્વજોની પેરે; પરમ કિર્તીનો કરો પ્રકાશ;
 વિદ્યા તરૂં વધતાં વાવોને, વિધવિધ ઉચ્ચા કરી વિચાર,
 ખુશી રહેને ખૂબ ખસકમાં, ખુદાવંત શ્રી રાજેંગાર.
 દયા, ધરમ ધારીને દીક્ષમાં, દેશ જનની આજો દાઝ,
 રૈયતને રાજ રાખીને, રામ સમાન ચલાવો રાજ;
 દેશ કુળને ઉત્તેજનો દઈ: દેશ તણી રાખો દરકાર,
 ખુશી રહેને ખૂબ ખસકમાં, ખુદાવંત શ્રી રાજેંગાર.
 હોંમતના હુયપર ચઢિ હાંસે, તોળિ કલમ રૂપી ધરી તરવાર,
 કાગળ રણમાં વિજય કરીને, ઉત્તમ ચલાવશો અધિકાર;
 શાંમ, દામને બેઠ શિખીને, સદ્ગુણો સજશો શાગુદાર;
 ખુશી રહેને ખૂબ ખસકમાં, ખુદાવંત શ્રી રાજેંગાર,
 ગુણવિધિ રાજેંગાર ગુણના, ગગન સુધી પહોંચો ગગકાદ,
 આફ રાનિ ચતુરાઈનાં ચોદિસમાં થાનો ચળકાટ;
 મહારાવ ખેંગારજી મજક, મહારાવનો વધો મદાર,
 ખુશી રહેને ખૂબ ખસકમાં, ખુદાવંત શ્રી રાજેંગાર.

ભવાનીશંકર નરસિંહરામ—૩:

ગુજરાત માસિક પત્ર.

પુસ્તક ૪ થું.

પોસ, ૧૯૪૧.

અંક ૩ જો.

દયુગીનો સરદાર.

(માંધણ પ્રખ ૩૦ મે'થી)

પ્રધાને મારા હુકમથી તરતજ કમિશનર સાહેબને સામગ્રિ પહોંચાડવાની જોડવાણ કરી. જોડવાણનું કામ પૂરું થયા પછી મેં રાજ્યદારી વિષયપર ચરચા ચલાવી કે, કોઈ કોઈ દુરઘટ અવસ્થામાં આવી પડેલ હોયછે ત્યારે જુદી જુદી સ્થિતિ મુજબ જુદા જુદા ઈલાજો રાજ્ય મામલાના કારસ્તાનથી બની શકે છે તે આપ લક્ષમાં રાખશો. રાજ્યનિતિમાં કુશળતા ધરાવનારા પ્રજોને જ સ્થિતિમાં રહી કામ કરવાનું હોયછે તેનો એકજ રીતે તેઓ ઈલાજ કરતા નથી. કેટલીક વખતે પોતાની સત્તાનો ડોઝ ખતાવીને તો કેટલીક વખતે આધિનતા દરસાવી અને કેટલોક પ્રસંગે ખુશામત કરીને તો કોઈ વખત પાન સોપારી અર્પણ કરીને પોતાની ધારેલી મક્કમદ તેઓ હાંસલ કરી શકે છે. અહો! હિંદના સ્વદેશી રાજ્યો, પ્રતિ દિવસે આપણામાં નબળાઈ અને કુસંપ ઉત્પન્ન થતાં જાય છે તથા અરસ પરસમાં ઈશ્યાભાવ વધતો જાય છે.

રાજકાર્યમાં ઝવેરાત રૂપી ને નુર હોય છે તે આપણે સરવે ગુમાવી બેઠા છીએ, અને નામદર ખીટીસ સરકાર એ ખામીનો ઘટતો લાલ લેછે. હવે આપણાથી બની શકે તેટલી આધિનતા આપણે ખતાવવી જોઈએ અને એમ બનશે ત્યારેજ આપણી વફાદારી વિષે શક લાવવામાં આવશે નહીં. વાંજખી કોવાં ગેરવાજખી ગમે તેવા સાધનથી આપણને પાંપમાસ કરી નાખવાનો ઈજેન્ડ લોકોએ નિશ્ચય કરેલો હોય એમ મને

સાગેજે, અને એ જ્ઞેતાં તો આધિનતા ખતાવવાથી કાંઈ ક્ષા હાંસનં થ
 યં એમ મને જણાતું નથી.” એ હકીકત સાબિતી પ્રધાને ઊત્તર અ-
 પ્યો કે. “પ્રુત્ત આપ ને કરમાવોજો તે યથાર્થ અને સત્ય છે, પણ
 હજુરને હું થોડા બીના નિવેદન કરવા માર્ગે છું તે એકે બધા ઈ-
 શ્રેજ લોકો એક સરખા સ્વભાવના હોતા નથી. તેઓમાં કેટલાએક જા-
 નાશ અને ખીજા શુદ્ધતાતિના હોય છે. કમીશનર જ્ઞેન સાહેબ ઘણું
 કરી પ્રાક્ષણ છે અને પોલીટીકલ એજન્ટ સાહેબ શુદ્ધ છે, તેથી કમીશન-
 ર સાહેબનું દિલ મારા પક્ષમાંથી ખેંચી લેવાને જુ સક્તિમાન થઈશ.
 હવે મારે વિદાય થવું જોઈએ કેમ કે રામભાડ તથા શાસ્ત્રીજી આંહી આ-
 વેલા છે.” શાસ્ત્રી ખાવા તથા રામભાડનો જે આંદરપુરક સત્કાર કર્યો
 અને ઈશ્રેજ લોકોમાં જ્ઞાતિભેદ નથી એવું તે લોકો તરફથી હાથેથી કં-
 વામાં આવે છે તે વિષે શાસ્ત્રી ખાવા તથા રામભાડના પંક્તરવાથી કાંદ
 કે વિશેષ ખુશસો થશે એમ જે મારા મનથી મનમુખો કર્યો. જે પુછ્યું
 “કેમ રામભાડી આપણી પેઠે ઈશ્રેજ લોકોમાં જ્ઞાતિભેદ હોય છે?” રા-
 ભાડએ ઊત્તર આપ્યો. “નહી નહી; એ લોકોમાં વણાશ્રમ કેવો
 આપણા લોકોમાં જ્ઞાતિ ભેદ હોય છે; આપણે નિચી પાયરી-
 માં આવી ગયા છીએ તે તથા આપણામાં કુસંપ, અંદર અંદરનો
 કલેશ અને દેવભાવ ઊત્પન્ન થયાં છે એ બધાનું વાસ્તવિક કારણ એ
 જ્ઞાતિભેદ છે તથા એ બધા દુઃખનું પરિણામ વણાશ્રમ છે.” એ સા-
 બળી શાસ્ત્રીજી જોસમાં આવી ગયા અને લાજ દઈ ટીકા કરવા લાગ્યા
 કે—“રામભાડના અભિપ્રાયથી હું જુદા પડું છડી કેમકે દુનિવામાં
 એવી કોઈ પણ પ્રજા નથીકે જેનામાં વણાશ્રમ નહીં હોય. દરેક પ્રજા-
 માં તેમના પ્રાક્ષણ, ક્ષત્રી પૈશ્ય અને શુદ્ધ હોય છે.” અમારા શાસ્ત્રી
 ખાવાએ ને કહ્યું તે સઘળું માન્ય કરીને જે રામભાડને પુછ્યું કે “ઈ-
 શ્રેજ લોકોમાં હંચ તથા હલકા વર્ગના લોકો હોય છે તેના જુ ભાવાર્થ
 સમજવો તે વિષે આપ ખુશસો કરી ખતાવો. એક શ્રીમંત અને ઈ-
 જતદાર ઈશ્રેજ વેપારીને દરખાસ્તમાં દાખલ કરવામાં આવ્યો નહોતો,

એનું કારણ એટલું જ કે સદગ્રહસ્થોની સોખતમાં ભળવાની તેને કેમ છુટ આપી શકાય; એ ઉપરથી સમભાઉ ટીકા કરી બોલ્યા કે “અત્ર ભત આટલી વાતતો ખરી કે—ઈંગ્રેજ લોકોમાં વ્યવહારમાં ભેદ હોય છે, તેઓમાં કેટલાએક અમીર હોય છે, કેટલાએક ગ્રહસ્થ હોય છે. ખીન્ન વેપારી હોય છે અને બાકીના કેવળ સામાન્ય હોય છે, પણ એ તેમ ની ઘર સંસારી ગોઠવણમાં સાધારણ રીતે આપણી જ્ઞાતીના જેવું કંઈ હોતું નથી.” તકરારમાં પ્રતિપક્ષીનો પરાજય થવાથી જેમ વિજયના ઉલ્લાસ છવાઈ રહે છે તેમ શાસ્ત્રિ બાવાએ હર્ષમાં આવી જવાનો ડોળ ખતાવી મારી તમામ હકીકત ધ્યાન દઈ શ્રવાણ કરી. શાસ્ત્રીએ કહ્યું કે હું કહું છું તે લક્ષ પૂર્વક સાંભળશો કે “ઈંગ્રેજ લોકોમાં જ્ઞાતિ હોય છે.” એ ઉપરથી મને ટીકા કરવાની ફરજ પડી કે “ઘર સંસારી ધર્મ સખંધી જાજ્ય પ્રકરણી તથા નિદ્વતાની બાબતમાં આપણે એ લોકોથી કનિષ્ઠ છીએ એમ કેટલાએક સાધનો પાદ લાવી તેઓ આપણને વારંવાર કહેવા માગે છે, તે ઈંગ્રેજ લોકોની તદખીર છે. જ્યારે એ લોકોમાં કોઈ એવી રીતની સ્થાપના હોય છે કે તેનું મુળ કુદરતના ઉપર આધાર રાખતું હોય છે અને તે આપણી સ્થાપનાને આગેહુબ મક્કતી આવે છે ત્યારે તેઓ તેમાં કૃત્રિમ તક્ષવત પાડવાની કોશિશ કરે છે. મારા જ્ઞાતિ અનુભવ ઉપરથી હું બાહ્યું છઠ્ઠીકે ઈંગ્રેજ લોકોમાં પ્રાદ્યશ્ચ થોડા પંણ બાકીના બધા સુદ્ર હોય છે, કમીશનર જેન સાહેબતો પ્રાદ્યશ્ચ હાય એમ મને સંભવે છે.” ઘર સંસારી એક ગભીર સ્વાલ ઉપર અમે આ પ્રમાણે ચરચા કરતા હતા એટલામાં પ્રધાન પાછા આવ્યા અને તેમણે નિચે મુજબ હકીકત મને નિવેદન કરી.

“મહારાજ સાહેબ! હું કમીશનર જેન સાહેબ દ્વારા જઈ આવ્યો છું. મારા આવવાની સાહેબને ખબર થવાથી તેમણે મને પોતાની હજીરમાં બેસાડ્યો પણ તે પહેલાં મારા ઉપાન (જેડા) પગમાંથી કાઢી નાંખવાની ગેં સંભાળ રાખી હતી! પણ એમ કરવાથી મને કંટા જે લાગ્યો કેમકે એ જ્ઞાતીનો સ્પર્શ થવાથી મારા પગ બગડેલા જ-

જાણ્યા. હે અખંડ પ્રાઠપતાપી મહારાજા! જે જ્યોરડામાં જોતાની બેઠક હોય છે તેજ જ્યોરડાની આસપાસ ઈંગ્રેજ લોકો થુંકે છે, અને ધુમાડા કાઢે છે તે આપને રોશન હશે. ઊપર બતાવ્યું છે તે સિવાય કમીશનર સાહેબ સાથેની મારી મુલાકાત યુગીના મહારાજાના હાતને ઘણી સંતોષ કારક થઈ છે. કમીશનર સાહેબે કાગળ સહીત આપની તબીયતની અને ખખર પુરછી અને એક એવો વિષય દાખલ કર્યો કે તેથી તેમને રમુજ લાગ્યા વિના રહી નહીં હોય.

કમીશનર સાહેબ મઠમ સાહેબના તંબુમાં જોવા દાખલ થયા કે અચેત થઈ જવાથી મઠમ સાહેબ મુર્છાગત થઈ ગયા અને તેથી સાહેબ અને મઠમ સાહેબ પાસે લઈ ગયા. મઠમ સાહેબના મોં સામી મેં સંભાળ રાખી નજર કરી તો ગરમીના દિવસમાં પીતનું દરદ જે સાધારણ થઈપડે છે તે દરદની પીડા મઠમ સાહેબને થઈ છે એમ મારા મનથી મેં સિદ્ધાંત લીધો. ચાકરને મોકલી મારે ઘેરથી મેં પીટનું દરદ દુર થાય એવી ફેટકીએક ગોળીઓ મંગાવી લીધી, અને જેમાંના થોડો ભાગ મઠમ સાહેબને આપવાથી તુરંતજ આરામ થઈ જશે એમ મેં સાહેબને સુચના કરી. મેં એટલો ભાર દઈ એ હકીકત બહાર કરી કે તેથી એ ગોળીઓ અનુભવી નેવાનું સાહેબની નિધામાં આવ્યું. અંગ્રેજ લોકો આપણા દર્શી લોકો ઊપર હમેશાં અદરો રાખે છે તેથી એ ગોળી પ્રથમ સાહેબે પોતે આખી નેધન તે સ્વાદિષ્ટ છે એમ મને કહ્યું, અમે હવે માન બેઠા પણ સાહેબે કદાચ આ પ્રમાણે ચોંતન કરવા માંડ્યું હશે. "આ ગોળીઓ માત્ર કાસ વાર આગમય ખખર આપવા ઉપરથી મંગાવવામાં આવી છે તેથી તેમાં કંઈ તરકટ હશે નહીં. દર્શી લોકો પ્રમાણીક હોતા નથી પણ મુશ્કેલીના વખતમાં તેમના ઉપાય અનુભવી નેવા વિના છુટકો નથી." આવો સાહેબના એક નિશ્ચય થવાથી અમે તંબુમાં ગયા તો ત્યાં મઠમ સાહેબ બેશુદ્ધ સ્થિતિમાં પલંગ ઉપર પડેલા હતાં. ગોળી મોમાં નાખી પણણે ગળામાં ઉતારી અને તે ઉપર થોડું ઠંડું પાણી પણ પાડ્યું; પણ

જો ગોળી, જેની પેટમાં ઉતરી કે તુરંતજ કોઈ વિચીત્ર વતની આંચકી મહમ સાહેબને શરૂ થઈ.

હું, તો ગમરાટ અને વ્યાકુળતાથી મુઝાઈ ગયો. સળબ કે આવાં ભયંકર ચિન્હો થઈ આવશે. એનો મેં વકો રાખી નહોતી. પોતાની વતની હુમેશની ખાશીઆત મુજબ જોન સાહેબ મારા ઉપર અદે. શો લાવી અધિરાઈ બતાવવાં લાગ્યા. દાકતર સાહેબને બોલાવી મં. ગાવવાનો તેમણે તાર કર્યો. પણ એટલામાં તો મહમ સાહેબે મેં ઉઘાડી બગાસું ખાધું એટલે આંચકી બધ પડી ગઈ, નાડી પાછી ધીમે ધીમે ચાલવા મંડી અને મહમ સાહેબને શુદ્ધિ આવી એટલે જોન સાહેબ સાથે એક બે શબ્દો બોલ્યાં. મહમ સાહેબનો ચહેરો અને તેમ નો કુદરતી અવાજ પાછા અસહ્ય સ્થિતી ઉપર આવી ગયા તેથી જોન સાહેબે પ્રસન્ન થઈ મારી ગોળીની છુમી વિષે પ્રશંસા કરી. મહમ સાહેબે પણ પોતાનો આનંદ સંયુક્ત આભાર જણાવ્યો. હવે કેવાં ચિન્હો બનવાનો સંભવ છે તે જો પ્રથમથી કહી બતાવવામાં આવે તો તે હડાપણ ભરેલું કલ્પ ગણાય. એમ મારા મનમાં કલ્પના થઈ આવી; પણ અજાણ્ય થવા જેવું એ છે કે આ બાબતમાં આરામ થતાં જરા વિલંબ લાગી જ અને તેનું કારણ મેં એ જણાવ્યું કે નહીં પાચન થઈ શકે તેવા અને પોતાની રૂચી ઉપરાંત ખોરાક ઇંગ્રેજ લોકો ખાય છે, તેથી આ પ્રમાણે દરદ થઈ આવે છે.

તેણે કલાકમાં તો મહમ સાહેબને તદ્દન આરામ થઈ ગયો. તેથી કમીશનર સાહેબે મારી ગોળીઓનો બેહદ તારીફ કરી અને દાકતર સાહેબ પધારયા ત્યારે તમામ હવાસ તેમને કહી બતાવ્યો. પહેલાં તો એ વર્ણન ઉપર દાકતર સાહેબને ઇત્તમાર આવ્યો નહીં પણ પછી આ સ્તે આસ્તે બંધી હકીકત તેમણે અંગીકાર કરી અને દવાના નામ લખી આપવાને મને કહ્યું; પણ દરમીઆન કમીશનર સાહેબના આ ભલાં મહમ સાહેબ બોલ્યાં કે, આ પ્રમાણે ઘણી વખત એ દરદ મને થઈ આવે છે અને તેના ઉપર વિદ્વાન દાકતરોની દવા તથા ઉ.

પાય અજમાવી જોવામાં આવેલ છે, પણ હાલની ગોળાથી જેવાં મને આરામ થયો છે તેવા આગળ કોઈ વખતે થયો નહોતો. મેં જવાબ આપ્યો કે એ દવાના નામ હું લખી આપીશ નહીં. દવાનો ગુપ્ત બેઠ જમનાબાઈ એકલાં જ ગુપ્ત હતા પણ તે મોટી પ્રતિષ્ઠા વાળા રાજકુવરી ક્યાં એટલે તંબુ સુધી તેમનાથી પધારી શકાય નહીં; તેથી જોત સાહેબ તથા મડમ સાહેબે આપણા રાજ્ય મહેલમાં તાત્કાલીક મુલાકાત આપવાનું મને વચન આપ્યું છે. કમીશનર સાહેબ મોટા મનવાળા માણસ છે તથા સરકારમાં તેમના ઘણા ભાર બોજ છે, વળી તેમના બટલરે મને કહ્યું કે જોત સાહેબ હવે થોડા રોજમાં સલાહકાર (કંઠિનશીલર) ના હોદ્દા ઉપર આવવાના છે.

હવે સાહેબ અહીં પધારવાના છે સગવડ તેમના આદર સંસ્કાર કરવા જોઈએ, તેથી તૈયારી કરવાની અરજ કરવા સારું હું 'આવી હાજર થયો છું'. મડમ સાહેબને તો જમનાબાઈ સાહેબે સન્માન આપવું જોઈએ તથા એ ગોળીઓ શી રીતે બનાવવામાં આવે છે તેના છુપા મર્મની તેમને ખુલાસાથી સમજાવવા પાડવી જોઈએ."

ઉપરના દેવાણ બધા પુરો થયા પછી મધ્યમના રાજ્યદારી કામના રાણુપણની મેં પ્રશંસા કરી. એ પછી મોટી તૈયારી કરવામાં આવી. ઉમદા કસબી જુએ નાખી તથા સોજાની અંબાડી કસી હાથી સજ કરવામાં આવ્યા, તથા સુવર્ણની માહાજન અને ભરગાછી ઘાસીઆ નાખી ઘોડાને રાણુગારવામાં આવ્યા હતા. સાહેબને માટે સરકાર સ્વારીની ખાસ ઘોડા ગાડી મોકલવામાં આવી. જે દિવાનખાનામાં દરબાર ભરવાનો હતો તે મુસોલિત રાણુગારવામાં આવ્યો હતો. આખા ઇંચુ ખી શહેરમાં હર્ષ ઉમરાણ જતો હતો. કમીશનર જોત સાહેબ જેવા મોટા અધીકારી મને માન આપે છે તેથી હું એક ગોદોટો રાજ્યાધિકારી છું એમ દરેક જણ માનવા લાગ્યું. જમનાબાઈ સાહેબ રાજ્ય મહેલના દરવાજા સુધી મડમ સાહેબને સામા લેતા ગયાં, અને પછી તેમને પોતાની બેઠકના આરડામાં લઈ ગયાં.

જન્મનાબાઈની ખુબ સુરતી અને તેમના જવાહીરને લીધે મુસાફર
સેવા આવનારના મનમાં એટલી બધી સારી અસર થઈ કે જન્મના
બાઈના પોતાના અને વિશેષ કરી તેમના શોખને માટે મહમ સાહેબે
એ બધી વખત અતિ આનંદ સહીત પોતાની અચરતી બતાવી. જન્મ
નાબાઈને પોતાની બેઠકના આરડા શણગારી તેમાં પોતાનાં હાથનાં કા
ઢેસાં ચિત્રો ટાંચ્યા હતાં. પુર બહારમાં ખીલી નીકળેલા એક વિરાજ
વડના વૃક્ષ ઉપર વાંદરાઓ બેઠાં હોય તથા તેની આસપાસ એક
હાથી મસ્તક ઝુલાવતો હોય અને ત્રસની નીચે ખગખગ
અવાજ કરતું નદીનું જળ પુષ્કળ માંછણાં સહીત વહ્યું જતું હોય એ
મ એક તસખીરમાં ચીત્રામણ પાડેલું હતું. બીજી તસખીરમાં શંભુજ
ને પાર્વતિજની ક્રિડા અને ત્રીજી તસખીરમાં એક ભુવાન સ્ત્રી પોતાના
બાળકનું પારણું સાડયી ઝુલાવની હાથ એમ ચિત્રેલું હતું. આ તસખીર
ના આગ્રેષ કરવામાં અને તેઓમાં રંગ ભરી પુરી કરવામાં જન્મના
એ એવી ખારીક શક્તી બતાવી હતી કે કુદરતનું મુંદર અને વ્યાસ્થિ
તસ્વરૂપ એ ચિત્રોએ અદ્ભુત રીતે મળતું આવતું જોઈ મહમ સાહેબ,
હેરતથઈ ગયાં.

કામ અને પ્રેમ.

આ સંસારમાં સુખ અને દુઃખ પ્રાપ્ત થવાનાં અનેક કારણો છે.
તેમાં સ્ત્રી પુરુષ વચ્ચેનો સબંધ એ એક ખુબ્યે દરજ્જે ધરાવે છે. આ
વાત સરવે કોઈ સમજે છે અને કલ્પિત કરે છે. તથાપી એના મહત્વની
છાપ આપણા લોકોના મન ઉપર અત્યંત ઝાંખી છે એ વાત પણ સ્પષ્ટ
છે. જો એમ ન હોત તો “બાગલન” જેવી નાશકારક રૂઢીઓના
આપણા લોકોમાં આટલો બધો ફેલાવો થઈ શકત નહીં. સ્ત્રી પુરુષના
મનનાં એકત્વથી આ સંસારની અનેક વિપત્તીઓની વચ્ચે માણસ સ્વ
ર્ગ સુખથીજ માત્ર બીજા દરજ્જાનું સુખ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. અને

સ્ત્રી પુરુષના મનની ભિન્નતાથી થત વગેરે બહારનાં અનેક વર્ધભેદો
તાં ખરાં મુખના સ્વાસ્થી લોકો બિલકુલ એ નરીબ રહેછે; અને મુખ-
કરોને દુઃખનાજ ભોક્તા થાયછે. આ વાતની સ્પષ્ટ સમજણ હોઈને તે
અપાણે લોકોનું અનુવર્તન હાતતો આપણી સંસારી સ્થિતી હાલના એ
દ કારક દેખાવથી કોઈ ભુલુચ્છ રૂપ ધરાવત. જે સમંધ ઉપર પોતાનાં
બાળકોનાં ભવીષ્યના મુખનો આધાર એવાં લગ્નનાં સંબંધ ઉપર આ
પણ દેશના મા બાપો પોતાનોજ કાબુ રાખી એ સમંધના પક્ષકારો.
ની કંઈ પણ સમતિ અથવા વિચાર પુચ્છ્યા વગર અને તેમના સ્વ
ભાવની બિલકુલ પરીક્ષા કર્યા વગર, બસકે સ્વભાવનું સ્કુરણ પણ થયું
નહોય તે પહેલાં જેમ છોકરાંઓ ઢોંગસા ઢોંગસોના વિવાહ કરેછે, તે
મુખાણે પોતાના અંગના બાળકોના સમંધ કરી નાખેછે. આ વિષય
ઉપર આપણી ભાષામાં ઘણું લખાયેલું છે અને આ વિષયમાં તે
સમંધી વધારે બોલવાની જરૂર નથી. જે થોડા ભાગ્યશાળી લોકો આ
નાશકારક રૂઢીના ઝપાટામાં આવતાં જાયી ગયાંછે. અથવા ફસાઈને છુ-
ટી ગયા છે, અને તેને લીધે જેઓના હાથમાં પોતાની જાંઘાનીનો
સોગતી પસંદ કરવાની તક રહી ગઈ છે તેવા પુરૂષોને એ મહાન કા-
મમાં રસ્તો દેખાડવાના હેતુથી આ વિષય લખ્યો છે. બાળકોના
હિમાયતીઓ મુખ્ય તકરાર એ લાવી શકે છે કે, યુરોપના દેશોમાં સ્વ
યંવરનો આલ છે, તે છતાં ત્યાંના કુટુંબોમાં પણ આપણા જેટલોજ ક્રો-
શ અને કુસંપ જોવામાં આવેછે. હવે આ વીત તદન ખરીછે એમ
કહી શકાતું નથી, અપેક્ષાત પણ જોતાં યુરોપીયન લોકોની ઘર સં-
સાર સ્થિતી આપણી સ્થિતિ કરતાં ઘણે દરજ્જે અસામાની છે. એ નિઃ-
સંદેહ લાગેછે, તથાપી એ લોકોમાં પણ કલેશ અને કુશંખના ઘણા દા-
ખાઓ જોવામાં આવેછે એ વાત પણ ખરીછે, એનું મુખ્ય કારણ એ
છે કે ખરી પ્રિત્તિ શીછે તેની પરીક્ષા જોઈતી સંબંધથી કર્યા વગર ઉ-
તાવળથી લગ્ન કરવામાં આવેછે, કેટલાક લોકો માત્ર બહારની ખુબમુ-
રતીમાં અંજાઈ જાયછે, કેટલાક દાસતની લાલચે લગ્ન કરેછે.

કેટલાંએક આપણી પેઠે માખાપના દબાણથી અથવા દાસ્તોની સલાહથી વિવાહ કરે છે; પરંતુ ખરી નીતિની ખરાબર કસોટી કાઢ્યા બાદ લગ્ન કરવાના દાખલા એ લોકોમાં પણ જુલજલ બને છે, અને જ્યારે તેમ બને છે ત્યારે તે સંબંધ કવચિતજ દુઃખદ નિવડે છે. વિશેષ કરીને “કામ અને પ્રેમ” એ વચ્ચેના પુરો તફાવત જો કે એ લોકોમાં આપણા કરતાં વધારે સારી રીતે સમજે છે તો પણ તેમની બધી બારીકીઓ સમજી, જે પ્રમાણે અનુવરતન થવું જોઈએ, તે પ્રમાણે થવાની પુરી દરકાર રાખનારા ઘણા પોડા મળે છે. આપણા લોકોમાં તો સંકેતે એક જણ પણ ભાગ્યેજ આ બે સમજતો હશે. (ઘણા ખરાબોને તો તેમનો બાવનો અનુભવ થવાનો પ્રસંગજ આવતો નથી). માટે તેવાઓની ઉત્તતિને વાસ્તે આ વિષય લખવાની જરૂર જણાઈ છે. પ્રિતિ અર્થવા જેને અંગ્રેજી ભાષામાં Love (લવ) કહે છે તેના આપણી ભાષામાં જુદા જુદા પર્યાય છે. તેમાં કેટલાંએક સંસ્કૃત ભાષામાંથી અને કેટલાંએક ફારસી કે આરબી ભાષામાંથી નીકળેલા છે. આ પર્યાયો હાર ટપકે જોતાં એકજ મનોભાવનાં જુદાં જુદાં નામો જણાશે પરંતુ તેમના અર્થની બારીકીથી તપાસ કરતાં તેથી મનોભાવના અનેક બેદનું જ્ઞાન થશે. દાખલા તરીકે આપણે ભાવની ભાષાના ઈશક, ખાર, અને મહોબત એ શબ્દો તથા સંસ્કૃત ભાષાના કામ, પ્રિતિ, સ્નેહ અને પ્રેમ એ શબ્દોના અર્થની તપાસ કરીએ, જે મનોભાવને ઈશકનું નામ આપેલું છે તે શ્રી પુરુષ એકગીજને દ્રષ્ટિ ગોચર થવાથી પેદા થતો મનોવિકાર છે. તે મનુષ્ય અને જાનવર બેઉને સમાન છે. તે ઘણી વખત અત્યંત બળવાન હોય છે, તથાપિ તેમાં કંઈ પણ બુદ્ધિબાહુલ્ય નથી. જેના મનમાં અવિકાર પેદા થયેલા હોય છે તે રતિ સુખ તથા તેને સહાય કરનારા ગુણો પુષ્પ સુરતી, નાજુકાઈ, નખરાં, પુશ્પો, ગાયન-ઈત્યાદિ ઇન્દ્રિય સુખની ત્રિવિધ કરનારા વસ્તુઓ) સિવાય બીજાં કશાં સુખની દરકાર કરતો નથી. દુકામાં જે વૃત્તિને જાનવરોમાં આપણે “હવરા” કહીએ છીએ તેમાં આ ઈશકમાં

ચોડાજ તફાવત છે સંસ્કૃતમાં જેને આપણે “કામ” કહીએ છીએ, તે અ
ને “ધૃશ્ક” એ બે ચિન્હ છે. એ વિકાર માણસને તેની ખરી સ્થિતિથી દુ
ર જેથી જનાવરી સ્થિતિની નજદીક લઈ જાય છે. આ વાત આપણા
લોકો સારી પેઠે સમજતા એ તેમના, “કામાતુરાણાં નમયં નલગ્યા”
“કામાન્દ્યો નૈધવશ્યાતિ”, વગેરે વચનોથી જણાય છે.

જે લોકોએ વિકારને આધિન થાય છે. તેઓ જનનવરને મળતાં સુખ
થી, ખીજાં પ્રકારના ઊંચા સુખથી ઘણું કરીને બે નશીબ રહે છે.

જે વિકારને આપણે “ધૃશ્ક” અથવા “કામ” કહીએ છીએ તે
ઉપર કહેલા ખીજા મનો ભાવ (રહેબત, ખ્યાર, પ્રિતિ, સ્નેહ, અને પ્રેમ)
થી તદ્દન જુદા છે. એ સર્વ મનોભાવમાં પ્રીતિ એ સ્વાર્થી ભાવ છે,
અને તેની સાથે ખીજા ભિન્ન ભિન્ન વૃત્તિઓનું મિશ્રણ થવાથી એ
મનોભાવની ઉત્પત્તિ થાય છે; પરંતુ “ધૃશ્ક” અથવા “કામ”માં ખ-
રી પ્રીતિના ખીલકુલ અંશજ નથી. જે મનોભાવને આપણે પ્રીતિ ક-
હીએ છીએ, તેનું પચક્કરણ કરતાં તે બે વસ્તુઓના બનેલા માલમ
પડે છે. એકતો જે સખ્સ આપણી પ્રીતિનું પાત્ર છે, તેના સહવાસમાં
આનંદ, અને બીજા તે સખ્સના સુખની વૃદ્ધિ તથા દુઃખનો ઘટા
રા પવાની ઇચ્છા. પ્રીતિ સાધારણ મનોભાવ છે. તે જેમ સ્ત્રી અને
પુરુષ વચ્ચે હોઈ શકે છે, તેમ માખાપ અને છોકરી, બેન અને ભાઈ,
તથા મિત્ર અને મિત્ર વચ્ચે પણ હોઈ શકે છે. સ્નેહમાં અને પ્રીતિમાં
ચોડાજ તફાવત છે. જ્યારે પ્રીતિને લીધે આપણું મન તે પ્રીતિનાં પા
ત્ર તરફ આકર્ષાય છે ત્યારે આપણે તેને સ્નેહ કહીએ છીએ. તેમજ
ખ્યાર અને પ્રીતિમાં તફાવત માલમ પડતો નથી. જે મનોભાવને
સંસ્કૃતમાં પ્રીતિ કહે છે, તેનેજ ફારસીમાં ખ્યાર કહે છે. રહેબત એ
પ્રીતિ અથવા ખ્યારના કરતાં વધારે બળવાન મનોભાવ છે. જે સખ્સો
ની સાથે આપણા લોકોના સખ્ધ હોય છે, તેઓ તરફની પ્રીતિને રહે
બતનું નામ આપવામાં આવતું નથી. ફક્ત હોઈ સખ્સનો અભાવ

આપણનેમન પસંદ આવવાથી, તેના તરફ કુદરતિરીતે જ પ્રીતિ ઉત્પન્ન થાય છે તેને આપણે મહોબત કહીએ છીએ.

માખાપ તથા છોકરાં અને બેના તથા બાઈઓ વચ્ચેની પ્રીતિનું કારણ ઘણું દરજે લાંબા વખતનો સહવાસ છે, પરંતુ મહોબતનું કારણ સ્વભાવની પસંદગી છે, અને સ્વભાવની પસંદગી એ સહવાસના કરતાં વધારે મજબુત કારણ હોવાથી તેનું પરીણામ પણ સાધારણ પ્રીતિ કરતાં વધારે જોરાવર છે. એક દાસ્તની ખીજ દાસ્ત તરફની પ્રીતિ અથવા એક પુરૂષની કોઈ સ્ત્રીની સાથેની પ્રીતિ એ મહોબતનામ ખરાબર લાગુ પડી શકે છે, પરંતુ આ બધાં કરતાં ઉત્કૃષ્ટ અને બધાં કરતાં મિશ્ર તથા ગહન મનોભાવ “પ્રેમ” છે જે પુરૂષો વચ્ચેની અથવા જે સ્ત્રીઓ વચ્ચેની અથવા એક પુરૂષ અને એક સ્ત્રી વચ્ચેની મહોબત કરતાં પણ આ જુસ્સો ઘણોજ ખુબ છે. એ જુસ્સો માત્ર જુદી જુદી જાતીના શખ્સો (સ્ત્રી અને પુરૂષ) વચ્ચેજ હોઈ શકે છે, જે દાસ્તો અથવા જે સખીઓના સબંધ તે “ત્રગ” નથી. જોકે “કામ” એ નીચમાં નીચ જાતની પ્રીતિ છે, (જેને પ્રીતિનું નામ આપતાં પણ આપણે આંચકો ખાઈએ છીએ.) અને પ્રેમ એ સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રીતિ છે અને ખોજ મનોભાવો (સ્નેહ, મહોબત, વગેરે) ને કામ સાથે કાંઈ પણ મજાતાપણું ન હોતાં “પ્રેમ”ને મજાતાં આવે છે, તોપણ કામ અને પ્રેમમાં એક વાત સમાન છે, તે એકે એ જોડ મનોભાવો એક જાતના શખ્સોમાં હોઈ શકતા નથી. એટલે કે માત્ર એક તરફ સ્ત્રી અને ખીજ તરફ પુરૂષ એ જ વચ્ચેજ હોઈ શકે છે. વળી ખીજનું મજાતાપણું એ છે, કે એ જોડ વિકારો યુગાવસ્યાની સરખાત થાય, તોજે જન્મ પામે છે. આ ઉપરથી આ વિચાર આપણા મન ઉપર મજબુત અસર કરે છે કે એ જોડ મનોભાવનું મુજ એકજ વસ્તુ છે. આ વાત આપણે ક ખુબ કરીએ, તોપણ તેની ચોખ્ખતા કોણસા અને ફિરાની, એકતાના સ્વેચ્છ છે. કોણસા અને ફિરા અસલ એકજ જાત છે, પરંતુ તેના

રહે કે “ખાલી” થવ દિપમાં પણ બંગાળીઓએ જ્યં વાવટે હોરાડ્યો હતો. સમુદ્રયાત્રા અને સામુદ્રિક રાજ્ય જયથી, બંગાળીઓએ પોતાની જોવી ચોગ્યતા દખાડી છે એવી ચોગ્યતા ભરતખંડની ખીલ કાઢ પ્રજા એ નથી ખતાવી. પાલ અને સેન વંશનાં વિરત્વનાં વર્ણને આજ પણ બંગાળ ઉજ્જવળ કરી રાખ્યું છે. મુંગેરમાંથી એક તામ્રપત્ર મળ્યું છે તે માં ‘લખ્યું’ છે, કે ગૌડના અધિપતિ દેવપાલદેવ મુદ્દગગિરિમાં (મુંગેરમાં છાણીની પાસે રહેતો હતો. તેણે યુદ્ધબગથી—કાંબોજદેશ સ્વાધીન કર્યો હતો. રાજસાહીનાં અનુસાશન પત્રમાં પણ મહારાજ સર્ક્ષણસેન નું એવું દિગ્વિજય વર્ણન જોવામાં આવે છે.

ઇતિહાસના વાંચનારાઓ જાણે છે કે ઉડિષાના ગંગાવંશીય રાજાઓ ઘણા પરાક્રમી હતા. એ ગંગાવંશીયોના આદિ. પુરૂષ બંગાળી હતા. મોલુક અને મેદનીપુર પ્રદેશમાં તેમનું રહેઠાણ હતું. હર્ટર સાહેબે લખ્યું છે કે,—વિષ્ણુપુરના લુપતિઓએ મુસલમાનોથી પોતાની સ્વતંત્રતાનું રક્ષણ કર્યું હતું.

એક સુપ્રસિદ્ધ લખનારે બંગાળના ઇતિહાસ લખતા જતાં બંગાળી લોકોના સંબંધમાં જે લખ્યું છે તે વાંચવા જમગ્ગે, બંગાળના ઇતિહાસ માં એની સરસ લેખનીથી આ ફફરો નીકળે છે.

“પડાણોએજ આ દેશમાં મુશ્કેલીમાન જય પતાકો ઉડાડ્યો. ૩૭૨ વર્ષ પછી તેઓના રાજ્યની આખેરીએ દેશનો ‘કટલોક લાગ’ પોતાના તાબામાં નહોતો. પશ્ચિમમાં વિષ્ણુપુર અને, પશ્ચિમેટમાં તેઓની સત્તાની સ્થાપના થઈ નહોતી. દક્ષિણમાં મુંદર વન પાસેના ‘પ્રદેશમાં’ હોંકુ રાજ સ્વતંત્ર હતા. પુર્વે આગ્રામ, નોયાખાલી અને ત્રિપુરા, આરાકાન રાજ્ય, ત્રિપુરાધિપતિના હાથમાં હતું, અને ઉત્તરમાં કુચબિહાર પણ સ્વતંત્ર હતું. તેઓ જે સમયે પડાણો ઉડિષા (ઓડીસા) જ્યં કરવા ને સમર્થ થયા હતા, જે સમયે તેઓ ૧૪૦૦૦૦ પાયદળ, ૪૦૦૦૦, સ્વારો અને ૨૦૦૦૦ બંદુકો દખાડી શક્યા હતા, તે સમયમાં પણ આ દેશનાં ઘણા ખંડે લાગ તેઓને તાબે થયા નહોતો.”

આ સઘળી વાત ખરા ઇતિહાસની છે, બંગાળના ઇતિહાસના પ્રસંગની ઉપલી વાત ટાંકીને એક સુવ્વેષક અભિમાનની સાથે બોલ્યો હોતો કે—“બંગાળ-રજાઓની શાઈભામ સત્તાથી અપવિત્ર થયા નહોતો”

પઠાણોએ ૧૭ સ્વારી કરીને બંગાળના અધિકાર કર્યો છે એ સઘળી મિલવા વાત છે. બંગાળમાં પઠાણોનો ઉદય, સ્થિતી અને વિલય થયો છે, તથાપિ ઇશ્તીક જગ્યાપર પુષ્કળ બંગાળીઓએ પોતાની સ્વાધિનતા રાખી છે. પઠાણોની સત્તા પછી મુગલોના અમલમાં પણ બંગાળીની વિશ્વ-વાન્દી છુટાઈ નહોતી.

યસોદરના પ્રતાપાદિત્યનું નામ બંગાળ દેશના સર્વ જાણે છે. પ્રતાપાદિત્યે કદાપી કાયર પુરુષની પ્રમાણે પોતાની સ્વાધિનતાનો જળજળી આપી નહોતો અનેકાંઈ વેળાએ પણ કાયર પુરુષની માફક દિલ્હીના સેનાપતિની સાથે યુદ્ધ કરવા જતાં પાછો પાની ભરી નહોતો. બંગાળ દેશમાં પરાક્રમી બાર “ભુદંધારનુ” કીર્તી કથન સાંભળવામાં આવે છે, તેમાં આ પ્રતાપાદિત્ય એક હતો. પ્રતાપાદિત્યસિવાય બીજા ઘણાકને પરાક્રમશાળી “ભુદંધાર”નું નામ આપી શકાય છે. તેઓ દરેકને પ્રિય હતા. લશ્કર હતું, યુદ્ધનાં વહાણ હતાં. તેઓ યુદ્ધસ્થળમાં વિરત્વ દેખાડતા, સાહસ દેખાડતા, તેઓ લશ્કર લઈને, સમ્રાજ્ય લઈને, યુદ્ધપોત લઈને બાદશાહોને મદદ આપતાં. તેઓ ગૌડના અધિપતિના સ્વાધીનમાં રહીને છેલ્લે પોતે સ્વતંત્ર થયા હતા. તેઓ કોઈને કર આપતા નહોતા, તથા કોઈની સત્તા સ્વીકારતા નહોતા. બંગાળી લોકો પુર્વ કાળને વિષે વિરત્વ શુન્ય નહોતા.

જ્યારે મુગલ બાદશાહ અકબરસાહેબ દિલ્હીની ગાદીએ બેઠો હતો. દિલ્હીસ્થિતના જયની દિન જ્યારે આમ-ખાસમાંથી નિકળીને ગંગામંડળ સુધી જઈ પહોંચી હતી. કાબુલ, કાશ્મિર, અને ગુજરાત વગેરે ભુખંડ જ્યારે ધીમે ધીમે, વખત કાળના બગાડી ભારત પુરુષ પ્રધાનના પગ નિચે આવતા હતા, ત્યારે એક બંગાળી સાહસ અને પરાક્રમ અને પોતાના પ્રકૃતવિરત્વ બળે, પોતાની સ્વાધિનતાનું રક્ષણ

કેશું હતું. તેજસ્વી ઉદય નારાયણ અમાધારણ પરાક્રમથી બંગાળના નવાબને સંતોષીને હસ્તાંતરિત સંપત્તિના ઉચ્ચાર કર્યો હતો. એ બંગાળીએ એક સમયે ભારતના અદિતીય ખાદશાહની વીરુદ્ધમાં ખડા રહીને, છેલ્લે જતાં પોતાના વિરત્વમાં ખાદશાહનેજ સંતુષ્ટ કરીને તેના આગ્રહથી સમાન સુચક ઉપાધિ અને માન મેળવ્યું હતું.

નારાયણ ગજથી એક મૈત્ર ઉત્તરે “ખિદરા” નામની જગામાં ઇશાખાનું રહેઠાણ હતું. ઇશાખાના પિતા કાગીદાસ, પૂર્વે હીંદુ હતો. છેલ્લે હસનશાહના રાજ્યને કાગીદાસે ૧૪૮૩ થી ૧૫૨૦ ઇસવના મધ્યવર્તી સમયમાં મુસલમાન ધર્મ સ્વીકાર્યો; તેથી ઇશાખાન મુસલમાન ધરમી પણ હીંદુનો સંતાન હતો. સઘળો પૂર્વ બંગાળ તેના તાબામાં હતો. તે રણમતીમાં નારાયણ ગજના બીજે કીનારે, ત્રીવેણીમાં અને જ્યાં લક્ષ્મણી બ્રહ્મપુત્રમાં નિકળે, તે જગ્યાનાં પાસેના એગારસિંધુ માં કિલ્લો બનાવ્યો. ખાલફરુચ નામના એક અંગરેજ મુસાફર ૧૫૮૬ ઇસવીસનમાં સુવર્ણ ગામમાં આવીને મુકતકંઠે ઇશાખાનનું માધાન્ય સ્વીકારી ગયો હતો. તેની પાછળ બે વર્ષ પછી દીક્ષાશ્વરના સેનાપતી શાહાખાનખાંએ પુરુષ લશ્કરની સાથે પૂર્વ બંગાળમાં પ્રવેશ કર્યો; પરંતુ ઇશાખાના પરાક્રમથી તેના પરાજય થયો, એ વખતે ઇશાખાના જયની નિશાની ગોરાં ઘાટથી લઇને સમુદ્ર કીનારા સુધી ઉડતી હતી.

૧૫૮૫ ઇસવીસનમાં પાછો એક મુદ્દસ સેનાપતી બંગાળમાં મુગલ લતું પ્રાધાન્ય સ્થાપવાને આવ્યો, જ્યારે પડાણના હુમલાથી બંગાળ વ્યતિપરત થઇ પેંડ્યું હતું ત્યારે ત્યારે ઇશાખાંએ પોતાના આધિકારનું રક્ષણ કેશું હતું. દીક્ષાશ્વરના પ્રધાન સેનાપતી કનીયનીર માનસિંહે ઇશાખાંનાના અગાર સૌધુનો કિલ્લો પરસ્પરીય થયાની ખબર સાંભળીને તરત લશ્કર લઇને તે અગાર સિંધમાં આવ્યો; પરંતુ તેનું લશ્કર કોઈ કારણથી અસંતુષ્ટ થઇને ચુક કરવાને અસંગત થયું— ઇશાખાં કાચર પુર નહોતો, અત્તપ્રાધાન્ય સ્થાપનાની ઈચ્છા તેના

નહ્યમા બગવંતી હતી. તેણે સૈન્યોને વિરક્ત જોઈને પાણુ શત્રુની આગ
જ તાબેદારી સ્વીકારી નહીં. વિર પુરૂષો વિરત્વનું સંમાન રાખવાને
દ્રઢમતિસ થયો. ઇસાખાંએ રાજા માનસીંહને પોતાની સામે યુદ્ધ કર
વાને બોલાવીને કહ્યું "આ યુદ્ધમાં જે જીવતો રહેશે તેનું બંગાળમાં
પ્રાધાન્ય સ્થાપીત થશે." એવી અડાકડીની વેળાએ ઇસાખાંએ ધૈર્ય ન
તણ. તરતજ યુદ્ધની તૈયારી કરી; પરંતુ ઇસાખાંએ ઘોડા ઉપર બેસી
ને જોયું કે રાજા માનસીંહને બદલે તેના જમાઈ યુદ્ધ કરવાને માટે
આવ્યો હતો. યુધનો આરંભ થયો. ઇસાખાંની સાથે યુદ્ધ કરનાર હાર
પામ્યો. તે વખતે ઇસાખાં, રાજા માનસીંહને કાચર પુરૂષ વગેરે કઠણ
રાખેલા કહીને પોતાની છાવણીમાં ગયો. તરત ખમર આવી કે રાજા
માનસીંહ, રંગભૂમીમાં આવ્યો છે. ઇસાખાં પાછો યુદ્ધવેળમાં હાજર થ
યો. હીલિના સેનાપતિ વિરમાનસીંહને જોઈને તે હમગ્યો નહિ. તે તિ
રવેગે અશ્વ ચલાવીને શત્રુની સામા થયો.

યુદ્ધમાં કુશળ એવા ક્ષત્રિય શ્રેષ્ઠની સાથે બંગાળીઓને યુદ્ધ શરૂ
થયું. સોજસેની આખેરીએ એગાર સીંધુની રંગભૂમીમાં બંગાળી વિ
ર પુરૂષે પોતાનું પાણી દબાડવામાં કસુર ન કરી. અતુલ્ય સાહસથી
અસામાન્ય વિક્રમથી પોતાનું પ્રાધાન્ય રાખવાને ઇસાખાંએ સંકલ્પ
કર્યો. બંગાળી એક સમયે આવા વિરત્વસંપન્ન હતા. એક સમયે
બંગાળી ભુમિએ આવી સાહસ અને પ્રાક્રમની આગબાણ આપી
હતી. આજે બંગાળીઓ વિરત્વને તેજ હીણ થયા છે.

યુદ્ધનો આરંભ થયો. પ્રથમનીજ ઝપાઝપીમાં રાજા માનસીંહની ત
રવાર નષ્ટ થઈ ગઈ. ઇસાખાંએ પોતાના શત્રુને સશ્ત્ર વગરનો જોઈને
પોતાની તરવાર આપવા માંડી, પરંતુ માનસીંહે તે સ્વીકારી નહિ. અને
નીચું માથું કરીને ઘોડા ઉપરથી ઉતર્યો. ઇસાખાંએ વિરધર્મનું અપ
માન કર્યું નહિ. શસ્ત્ર વગરના શત્રુને અસ્ત્રાઘાત કરીને હિનતાની છાપ
સ્વીકારી નહી. તે પછી ગંભીરભાવથી ઘોડા ઉપરથી ઊતરીને અસ્ત્ર પરિ
ત્યાગ કરી મક્કયુદ્ધને માટે સામમાન થયો. માનસીંહે યુધ કર્યું નહી,

રાત્રીનું સાહસ, તેની ઉદારતા અને વિરત્વથી મોહિત થઈને રાજા માન સિંહે બંધુ કહીને આલિંગન કર્યું. બંગાળાની ઉદારતા અને વિરત્વમાં કૃત્રિયવિરનો પરાજય થયો. રજપુતાનાના વિરઐષ્ટે બંગાળી યુદ્ધ વિરનું મથાપોગ્ય સન્માન કર્યું.

પછી ઈશાખાં રાજામાનસિંહની સાથે આગ્રામાં જઈને બાદશાહ અકબરની આગળ હાજર થયો. તરતજ બાદશાહે તેને બંદીવાન કરેલો. છેલ્લે બાદશાહે જયારે એગારસિંહના યુધ્ધની વાત સંભળી, ત્યારે સંતુષ્ટ ચિત્તથી ઈશાખાંને કાળા ઝૂંઘાથી શુકત કરીને “દુવાન” અને “મસનદઈઆસી” ઉપાધિ અને ઘણા મગણા આપ્યા. ઘોડા સતાબંદીની આખેરીએ બારતના અદિતીય બાદશાહે એવી રીતે બંગાળીના વિરત્વની પ્રજ્ઞા કરી હતી. આજ એગણીસમી સદીમાં બારતના સુમલ્ય બંગાળ પ્રિટીશ અધિપતીની આંગળ એવી રીતે શ્રદ્ધા અને સમાન પામતા રહેછે! આજ ને કોઈ બંગાળી અસ્ત્ર ધારણ કરેતો તેની કંઠે દશા થાય! જમત સુસલ્ય પ્રિટીશ ગવર્નમેંટની તરફ જોઈને પ્રેમ કે કંઠે દશા થાય!

સીરીઆ દેશની સ્ત્રીઓ.

એશિઆખંડમાં આવેલા તરફી તાબેના સીરીઆ દેશમાં વસતી જુદી જુદી જાતની સ્ત્રીઓનું ચિત્ર એક યુરોપીઆન લખનાર આ પ્રમાણે આપે છે.

“સીરીઆના છેક અસસી રહેવાસી બીડોઈન અથવા બટકતા આરમો છે. તેઓનું સુસહમાની ધર્મ પાળે છે, પણ તે માત્ર નામનોજ છે. પોતાના ધર્મને સગતી સાધારણ પ્રાર્થનાઓ પણ ભાગ્યે સેંકડે એક જ થી જાણતો હશે. એ આરબોની સ્ત્રીઓ ઘણી ઊંચોગી અને સદ્ગુણી હોય છે. સીરીઆની બીજી જાતની સ્ત્રીઓ માટે તેઓ નકલ કરવા સાધક નમતા છે. સીરીઆની સ્ત્રીઓ તેઓ જે છે અને પોતાના જંગમી અને

જહંનુની સ્વામીઓની સેવા ઘણી નમ્રતાથી બજતવે છે. તેઓ ઘણી સહનશીલ અને ધીરજવાળી હોય છે. મને ઝેટલો બુલમ પડે, તે તેઓ મુઝે મ્હોડે ખમે છે. તેમના સદગુણોની કદર તેમના જંગલી બરધારો કદી જાણતા નથી, પણ ઉસટા તેમને હસકાં માણિ તરીકે ગણીને તેઓપર તરેહવાર રીતને દાર ચલાવે છે. નેવી વફાદાર સ્ત્રી, તે વીજ તેઓ હેતવંતી માતાઓ છે. પોતાનાં બાળકોને તેઓ બહુ હેતથી ઊછેરે છે, અને તેમના જતનમાં કશી કસર રાખતી નથી.

બીકાઇન પછી સીરીઆના રહેવારી તરીકે યાહુદીઓ આપણું ધ્યાન ખેંચે છે. તેઓ પણ છેક અસહના વખતથી સીરીઆના વતની ગણાય છે. તેઓ મગર અને આકળા સ્વભાવના છે. તેઓના મુખ્ય ધંધા સરાફીના છે. તેમની સ્ત્રીઓની સંસારી હાલત કોઈ રીતે પસંદ કરવા માંયક નથી. તેઓ પોતાના ઘણા વખત આજસાઇમાં કાઢે છે. નેઓ ઘણા ગરીબ વરગના હોય છે તેઓની સ્ત્રીઓ ગાનારીના તથા ભરત બરવાના ધંધા કરે છે, વળી કેટલીક મેવા મીઠાઇ વેચવાના ધંધા કરીને પોતાનું ગુજરાન ચલાવે છે. હમાણાં પહેલા અને વચસા વર્ગની સ્ત્રીઓમાં ફેજવાણીના પ્રસાર થવા માંડ્યો છે, પણ ફેજ વણીથી તેમને ફાયદાને બદલે જેર ફાયદા વધારે થયો છે. અસહા સ્ત્રીઓમાં ફેજવાણી બીસફસ નહોતી, પણ હમાણાંની છોકરીઓ મીરાનસ્કુલોમાં યુરોપીઅન ઢપની ફેજવાણી લઇને કામેલ થતી જવાથી તેમની ફેજવાણી વિનાની માતાઓ, પોતાની દીકરીઓની જુદોદીઓની થી ઝેટલી છેક થઇ જાય છે કે તેમને સાધારણ ઘર કામકાજમાં નાખવામાં હસકાઈ સમજે છે. તેઓમાં છોકરીઓ મેટી વયે પરણતી હોવાથી તેમને સોળ સત્તર વર્ષ સુધી શાળામાં રહીને ફેજવાણી લેવાની તક મળે છે, પણ ફેજવાણેલી છોકરીઓ માત્ર શોભાનાં પ્રતજાં, નેવી હોય છે.

આપણે આગળ જોયું તેમ ઘર સંસારી કામકાજની તેમને માહીતી મળતી નથી, તેથી તેઓ આજસાઇ તથા ઇસ્કોપાણામાં પોતાનાં વખત ગુમાવવા શિખે છે. ઘરનું કામ કાજ ઘરની વડી સ્ત્રીઓ કરે છે, અ-

ને છાકરીઓ. તેઓપર એસીને મરદની માફક સારુંબી ભાગવે છે તેઓ ફળવણી પામવાથી પેતાની માતા કરતાં વધારે જ્ઞાની બની છે, પણ ઘરના કારભારમાં તેઓના બીલકુલ હાથ ન હોવાથી તેમનું જ્ઞાન અ ન ફળવણી તદ્દન નકામા સરખી છે. ઉમરે પહોંચેલી સ્ત્રીઓ પણ આ બી ઉદ્યોગી હોતી નથી. તેમાં શક્તિવાદી વર્ગની સ્ત્રીઓતો ઘણો ખરો વખત આજસાઈમાં કાઢે છે; વળી ગમે એવા મોટા વર્ગની સ્ત્રીને પણ દેવળમાં બંદગી કરવાની છુટ હોતી નથી, એટલે એટલી મહેનત પણ તેમને બચે છે. પોતાના બાળકોને ઘરમાં નાના પ્રકારની તાલીમ આપવામાં પણ તેઓ પછાત છે. બાળકોને છગાવીને લાડકાં મસ્તિબોર, અને એઅદબ બનાવી મેલે છે.

સીરીઆના ખ્રીસ્તિઓ જોકે વસ્તિમાં ઘોડા છે તોપણ તેટલા ઘોડામાં પણ ધર્મ સબંધી તડાઓ ઘણાં છે. વળી એ દરેક તડાવાળા બીજાં તડાવાળા સાથે વેરમાવથી વરતેછે, તેઓ દહાડે દહાડે યુરોપીઅન રીત ભાતો દેતાં બચ છે, તે છતાં પોતાની સ્ત્રીઓને, પોતાથી તદ્દન છો તરતી ગણીને વરતે છે. તેઓને સ્વાદિષ્ટ પકવાનાનો બહુ શાખ છે, અને તેથી ગમે એવા પેસાદારના ઘરમાં નોકર નકરો છતાં, કુટુંબની સ્ત્રીઓ પોતાના ઘણીઓના ખાણાંની તજવીજ કરે છે. ઘરના પુરુષો માટે મન ગમતાં પકવાનો રાંધવા અને તેમના ખાણામાં કશી પ્રકારની ખામી ન આવે તેની સંભાળ લેવી એ સ્ત્રીઓની મુખ્ય દરજ છે. ખ્રીસ્તિ છતાં એ સ્ત્રીઓને મુસલમાન માફક ઓઝણમાં રહેવું પડેછે. રહે રાંનેજ નહિ પણ આખાં શરીરને બુરખાથી છુપાવેલું રાખે છે. વળી યુરોપીઅન ખ્રીસ્તિઓની માફક તેઓથી પોતાના ભરથારો સાથે ફરી ફરી શકાતું નથી, તેઓ પુષ્કળ ઘરેણું પહેરે છે; અને જરા પણ બહાર નીકળે તે વેળા સઘળાં ઘરેણા પહેરી નિકળે છે. એ ઘરેણાં હજે-શાં તેમની પોતાની મિલકતના ગણાય છે, અને તેપર વરનો પણ હક ગણાતો નથી. આથી વરના આશ્રય વગરની હાલતમાં તેમને ઘરેણાં ઘાંતી ઉપયોગી થઈ પડેછે. યુરોપીયનોના ઘણા સગંધમાં આવેલાં ક-

ટલાંક ખ્રીસ્તીઓ પોતાના કુટુંબમાં સુધરેલી રીતભાતો દાખલ કરે છે, અને તેવાં કુટુંબોમાં સ્ત્રીઓની હાલત સારી છે. વળી કેટલાક કુટુંબોમાં એ સુધારો છેક હદ બાહાર ગયો છે અને ત્યાં સ્ત્રીઓ, મરદાપર અદ્યતિ સત્તા ભોગવે છે, જે કુંવારી અથવા વિધવા સ્ત્રીઓને કોઈ મરદ સગાંવાહાણાંના આશ્રય નહોત્ય, તેઓ ભરી શીવીને ગુજરાન કરે છે તેઓમાં સ્ત્રીઓને બીજા ધંધાઓ નથી મળી શકતા. ઘણું થાય છે તો કોઈ કોઈને શિક્ષકનું કામ મળે છે. અતીસે ગરીબ અવસ્થાની સ્ત્રીઓ ઘોખરુ અથવા દાસીના ધંધા કરીને પોતાનો નિરવાહ ચલાવે છે.

સીરીઆની મુસલમાન સ્ત્રીઓની હાલત સરવેથી માઠી છે. ઘરમાં તેઓ ગુલામડીની માફક રહે છે. તેણીઓની સમાહ કદી પુછવામાં આવતી નથી. તેની દરેક હિસચાલપર તેના બરથારની સખત નજર રહે છે; અને તેના દરેક હુકમને તાબે રહેવાની તેને ફરજ પડે છે. તેઓથી ઝાઝું બહાર ફરતું પાણુ નથી. અવાર નવાર હુમામખાનામાં જવા સિવાય બીજા કોઈ રોતે ફરવા હરવાની તેમને તક મળતી નથી. પરાયા મરદની તેઓપર નજર ન પડે તે માટે સખત બંદાબસ્ત રાખવામાં આવે છે. છુરખામાં પગથી માથા સુધી લપેટાવા ઉપરાંત બંધ ગાડીઓમાં બેસી તેઓ બાહાર નીકળે છે. ધનવાન કુટુંબની સ્ત્રીઓથીતો કશું કામકાજ થતું નથી, તેથી તેઓને પોતાનો વખત પસાર કરવો બહુ ભારી પડે છે. યુરોપીયન સ્ત્રીઓ તરફની મુલાકાત એવી અવસ્થામાં બહુ ખુશાલી બેઝો બનાવ ગણાય છે. આરબી ભાષા બોલતી હાય એવી યુરોપીઅન સ્ત્રીઓતો જનાની બાનુઓ તરફથી બહુ માન અને આવકાર પામે છે. યુરોપીઅન કેળવણી તેઓમાં હાલ આસ્તે આસ્તે પગ પેસારો કરતી જાય છે; અને તેની મદદથી તેઓની અવસ્થામાં સુધારો થવા માંડ્યો છે. કેલવણી પામેલા મરદા પોતાના કુટુંબની સ્ત્રીઓને પણ તેના સાબ આપવાની જરૂર સમજવા લાગ્યા છે. આ ફરફારની મદદથી તેમની સ્થિતિમાં સારો સધારો થવાની આશા રાખવામાં આવે છે.

સોનેરી શબ્દો.

(શુ. માસિક માટે, અંગ્રેજીમાંથી ખાસ ભાષાંતર)

અતિસય વિશ્વાસપુર્વક નિરર્ભયતાથી ફસતું. તે કરતાં ચિંતામય બી
તીઓ માટે તિરસ્કાર પ્રાપ્ત થાય એ વધારે સારું. બર્ક

૦ ૦

જેવી રીતે હસ્ત મનને કબજે રાખવા નોંધ્યે, તેમ દરેક મંડળો.
માં મહેનતું માણસને બુધ્ધીવાન માણસે દારવવા નોંધ્યે.

જોડસન

૦ ૦

ધર્મ સ્વાભાવિક અગર મર્યાદા (આચ્છાદન રહિત) હોય તોપણ તે.
ની મન પર કાયદાકારક અસર હોય તેમાં એકની એક છે. યુવાવસ્થા,
તનુરોચિત અને આબાદીની અંદર તે આભારી લાગણીઓ અને ઉ
મદા પ્રેમપ્રતિષ્ઠા કરે છે અને વળી જો તે ઉત્કૃષ્ટ પદવી આપે છે, તેને
પવીત્ર પણ કરે છે. પણ તેની અસર ખરેખરી અને લોભકારક રીતે
તો કુબ્ધા, મંદવાહ અને પ્રધાવસ્થામાં જાણવામાં આવે છે, જ્યા
રે આકીર્ણને વિષે આધીનતા અને ઇશ્વરોચ્છા વિષેના નમ્ર વિશ્વાસ
ને હીસાસાના નાશ રહીત મળે છે, તે ફરજેને બદલે મજાઓ વધ પડે છે.
ત્યારે તે નાબુદ મનાએલી શક્તિઓને ઉપન કરે છે; અને મન તાત્પ્ર
રે છે. જે સદાતુંગત્ર ધારવામાં આવતું હતું, પણ તેનો હમણા અમર
આશા તરફે પ્રવળવન પામ્યું છે. તેની અસર સદ્યજા શંસારી ભાગ્યથી
વધારે વાર રહે છે, અને જેમ જેમ ઇદ્રિયો નરમ થતી જાય છે અ
ને ઓળીયું ગણતું જાય છે તેમ તેમ તે વધારે દ્રશ્ય પામે છે. જાંઘીની
દ્રષ્ટી મર્યાદાની અંદર તે સાધકાળના મકાસવાળા તારાની માફક લાગે
છે, અને આપણી ખાતરી છે કે તે બીજી જગતની અંદર પ્રાંતકાળના તા
રે થશે તથા તે અધિકાર અને ખત્યુના પુછાયામાં ધબકે તેના મકાસ
નાખે છે.

હમ્મીડી,

૦૦

તારી છબ્બાને અતિસય છુટ આપતો નહી. નહીંતો તેને તે કેદી બ નાવશે. અનુક્રંત રાખ્દ આનની અંદર તરવારની માફક તારોછે. જો બ હાર પડશે તો તારી તરવાર બીજાના હાથમાં છે એમ જાણશે. જો તું ડાહ્યો ગણવાને ઇચ્છતો હોય તો તું એવો ડાહ્યો થજે કે તારી છબ ને તું કબજે રાખી શકે.

કવોર્લ્સ

—oOo—

નવાઇના નમુના.

“પાયોનિયર”ના ખંબર પત્રિ એક રમુજ વાત ચિતના સાર નિચે મમાણે આપેછે.

“એક બે દિવસપર એક બાબુએ પોતાના ઉપરીને પુછ્યું કે સાહેબ, રૂશીઅનો હિરાતમાં આવ્યા એ ખરી વાત?

સાહેબ—નહિ બાબુ, પણ તેઓ તેની નજદીકમાં આવી પહોંચ્યાછે, બાબુ—ત્યારે સાહેબ કલકત્તાથી હિરાત કેટલે છેટેછે?

સાહેબ—ઓહો! (હસતાં હસતાં) ઘોડાક દીવસની મુસાફરી, તેમાં વ બી સિંધુ નદી આગળથી તો તેમને ફેલવેની સહાયતા મળી આવે.

બાબુ—(ઉંડા વિચારમાં પડીને) સાહેબ, એ કલકત્તે આવશે ત્યારે શું કરશે?

સાહેબ—સાંભળો બાબુ, પેહેલું તો એ કરવાના કે તમારી બધી દા ૧ સુધી છૂટી લેવાના.

બાબુ—(ગંભીર પણ ફિક્કરમાં સ્વરે) નારો સાહેબ!

સાહેબ—ખરેખર એમજ કરશે. તેઓ હમેશ એમજ કરેછે.

વાર ત્યારે બાબુઓ એવી વખતે તમે કેમ કરશો?

બાબુ—(હવે જયના ઉત્સાહથી) હું તરતજ હાઈ કોર્ટમાં આપીસ રીશ”

“મદ્રાસ મેલ” પણ રૂશીઆના સમંધમાં એક સાહેબ અને હુન્ન મ વચ્ચે થયેલી વાત ચિત્તને સાર એવોજ રમુજ આપેછે.

હુન્નમ-મારૂં આવી બન્યું, સાંગળો, સાહેબ. રૂશીઆનો બંગાળે આવી ચુક્યા.

સાહેબ-છટ, એટલું બધું તો કાંઈ નથી પણ કદાચ એવામાં થોડા દિવસમાં તેઓ આવી પણ પહોંચે-શી.

હુન્નમ-હું ઘણોજ દિલગીર છું, સાહેબ. કારણ કે લોકો કહે છે કે રૂશીઆનો યોદ્ધાવતા નથી તેથી તેમને હુન્નમનો ખાપ નથી પડતો. સાહેબ, હું ઘણો ગરીબ માણસ છું; પરમેશ્વર કરે ન એવા જટિલ્યારી જોગટા જેવા અમારા પેટપર પગ ચુકવા અહીં સુધી આવે તે કરતાં વેગળાજ રહેલા સારા.

“મુકિતશૈલ” ના અધીકારીઓ ઇશુખ્રિસ્તનાં ચિત્રોનાં ચમત્કાર કરવાનો દાવો ઉઠાવતા જણાવવામાં આવેછે. “હેનરી” ખાતેના ટા-ટી, ન સ્ત્રીટ સરકસમાં ગયા માસનો ૧૫ મી તારીખે તેમના પ્રારથનાં સમાજનો મેલાવડો થયો હતો, તે પ્રસંગે જે હુન્નરો લોકો બેગા થયા હતા, તેમાં સૈંકડો રોગી અને અંપંગ એવા ખાળ, તરૂણ ને વૃદ્ધ હતા; જેઓ પગે અંપંગ હતાં અથવા ચાલવાને અશક્ત હતાં, તેમને જુરશીઓ પર બેસાડીને લાવવામાં આવ્યાં હતાં. હુન્નશના નિયમ પ્રમાણે પ્રથમ પ્રભુ પ્રાર્થના કરવામાં આવી. પછી મેન્જર અને તેના સાથીનાએ ડગલા ઉતારી નાખ્યા અને નીચે આવ્યા; એક છોકરો જે નાનપણથી લંગડો હતો તેની ઉપર પ્રથમ પ્રયોગ આજી કરવામાં આવ્યો. જ્યારે છોકરાને ચેતન્ય વગરના પગ, મેન્જર નેરથી ચોળતો હતો ત્યારે, તેના સાથીઓ અને બીજાઓ તેનાં કહેવાથી પ્રારથના કરવામાં રોકાયા હતા. છેલ્લે તે છોકરો ઊડ્યો અને ઘોડેક ચાલ્યો. બીજાઓને પણ એજ રીતે આરામ કરવામાં આવ્યો. એક છુદિ જે ચાળીસ વરસ થયાં બહેરી હતી તેણે જણાવ્યું કે હું પાછી સાંભળતી થઈ છું, અને એક તરૂણી ભડકો ધાય તોએ ન સાંભળે એવી બહેરી હતી તેને પણ સાંભળ કરી હતી. આજ પ્રમાણે પાંગળાં, લંગડાં એવાં કેટલાંકને ચાલતાં કરવામાં આવ્યાં હતાં. કેટલાંએક પલાકારમપર ચઢિ ગયા અને પોતાને આરામ કર્યા બાબત ખુલા રીતે કસાત આપી. આખા મંડળ તરફથી આ કારણસર ઉપકાર માનવ આવ્યોછે. આ પણ કળીયુગના કૌતકછે.